

متحول گردیده است. هر گاه که این تحولات - اعم از آنکه به چه دلیل بوجود آمده اند - از نظرگاه مسئولین مربوطه بدور مانده اند، بحرانی در انتظار نظام اقتصادی و اجتماعی بوده است. این اتفاق به زمان خاصی اختصاص ندارد و لذا در عصر کنونی و آینده نیز بایستی به مسائلی از این قبیل توجه کافی مبذول داشت تا سلامت نظام اقتصادی و اجتماعی با تغییرات مطلوب و اصلاح تغییرات نامطلوب حفظ گردد. بدین منظور در این بررسی که در دو قسمت تهیه شده سعی گردیده است تا - ابتدا پس از ملاحظاتی چند - پاره‌ای از تغییرات ساختاری ایجاد شده در بازرگانی داخلی کشور در مقطع زمانی خاصی، مورد بررسی و شناسائی قرار گیرند و سپس در قسمت دیگر آثار تغییرات مذکور تحلیل و نحوه برخورد برنامه پنجساله با تغییرات بوجود آمده ارزیابی شوند. بدین ترتیب می‌توان به نتایج و پیشنهاداتی چند در راستای تغییرات بوجود آمده و راه‌حل‌های برنامه برای آنها

پدیده‌ها و عناصر سیستم اقتصادی در یک روند پویا دستخوش تغییراتی می‌گردند که گاه متناسب و هماهنگ با جایگاه عنصر در سیستم بوده و گاه این چنین نبوده است. تغییرات بسته به اینکه به چه دلیل و یا دلایلی بوجود آمده‌اند قابل تنظیم و کنترل و یا غیرقابل کنترل می‌باشند. آگاهی از تغییرات ایجاد شده در سیستم کمک می‌کند تا انواع تغییرات بوجود آمده و ماهیت آنها شناخته شوند و تغییرات نامطلوب با استفاده از ابزارهای در دسترس، اصلاح و به نحو مطلوب تبدیل گردند. بازرگانی داخلی به شکل تجارت از دیرباز جزء لاینفک نظام اقتصادی کشور بوده است، این پدیده از گذشته در چهار چوب نظام اقتصادی موجود رشد نموده و متحول گردیده و در بسیاری از موارد نقش عمده‌ای در تغییر و تحولات کشور ایفا کرده است. چنین نقشی از دیدگاه صاحب نظران علوم انسانی محلی از تردید ندارد. ساختار این بخش بدلائل گوناگون اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در طول زمان

دست یافت، تا بر اساس آن بتوان برخی از اثرات نامطلوب تغییرات را خنثی و از پیدایش تغییرات ناهنجار جلوگیری نمود. باشد که سلامت اقتصاد جامعه - خصوصاً بدلیل اهمیتی که در حال حاضر بخش بازرگانی در آن دارد - حتی الامکان تأمین گردد.

خدمات فروش می‌باشد. در آمار و ارقام موجود در بسیاری از موارد ارقام مربوط به عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، رستوران و هتل داری با یکدیگر آمده‌اند، در اینجا تأکید اصلی مقاله بر خدمات فروش عمده‌فروشی و خرده‌فروشی بوده و لذا هر کجا که امکان تفکیک این ارقام وجود داشته این عمل

در سالهای ۱۳۵۵ - ۶۵ تعداد شاغلین بخش خدمات بیش از ۷۹ درصد افزایش یافته که بیشترین افزایش در بخشهای زیرگروه این بخش متعلق به خدمات اجتماعی و شخصی بوده است.

صورت گرفته است.

۴ - مهمترین وظیفه بازرگانی داخلی انجام عمل توزیع کالاها می‌باشد، در این بررسی ساختار بخش بازرگانی مورد نظر است و لذا از پرداختن به عملکرد این ساختار که بحثی دیگر است صرف نظر شده است، تنها به این اشاره که ساختار سالم می‌تواند عملکردی صحیح داشته و ساختار ناسالم طبیعتاً عملکردی ناقص خواهد داشت بسنده می‌نمائیم.

۵ - ارقام مورد استفاده در این بررسی بطور عمده متکی بر سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ است. بدین ترتیب ارقام سال ۱۳۶۵ از این حیث جدیدترین ارقام محسوب می‌شوند.

۱ - جایگاه بازرگانی داخلی در اقتصاد کلان

در مجموعه فعالیت‌های اقتصادی کشور

ملاحظات و نکات: در ارتباط با این بررسی اشاره به نکات و ملاحظاتی چند قبل از پرداختن به اصل مطالب می‌تواند راهگشای بحث و مانع پیدایش ابهامات باشد که ذیلاً مهمترین آنها ذکر می‌گردد:

۱ - تغییرات ساختاری از نظر این پژوهش تغییراتی هستند که بطور عمده در بلندمدت شکل می‌گیرند. لذا تغییرات کوتاه‌مدت لزوماً ساختاری نمی‌باشند. این تغییرات ممکن است مطلوب و یا نامطلوب باشند، در صورتی که ساختار در اثر تغییرات نامطلوب متحول شود نیاز به زمانی بلند برای اصلاح دارد، بدین معنا که نمی‌توان تغییرات ساختاری نامطلوب را دفعتاً از میان برد.

۲ - بر اساس آنچه در فوق اشاره شد دوره این بررسی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ برای تغییرات ساختاری تعیین گردیده است. بدین علت که تغییرات ایجادشده در طول این فاصله زمانی می‌توانند ساختاری تلقی شوند.

۳ - بخش بازرگانی بطور کلی شامل

بخش بازرگانی از دیرباز نقش و اهمیت قابل ملاحظه‌ای داشته و لیکن اهمیت این بخش معمولاً بیش از سایر بخشها (از جمله بخش کشاورزی) نبوده است. طی سالهای گذشته و اخیر، به لحاظ نقش و اهمیت بازرگانی در مجموعه فعالیت‌های اقتصادی تغییراتی در ساختار بازرگانی کشور بوجود آمده است، در این قسمت نگاهی مختصر از جنبه کلان، به بازرگانی خواهیم داشت و در این زمینه تغییرات بوجود آمده طی سالهای ۱۳۵۵ لغایت ۱۳۶۵ را بررسی خواهیم نمود.

۱-۱- سهم بخش بازرگانی داخلی از درآمد ملی:

در جدول (۱) درآمد ملی کشور به تفکیک گروه خدمات و زیربخش بازرگانی، رستوران و هتل داری ارائه شده است. بر اساس ارقام این جدول در سال ۱۳۵۵ از کل درآمد ملی کشور به قیمت‌های جاری (۴۳۷۵/۷ میلیارد ریال) معادل ۵/۸ درصد آن (۲۵۲/۸ میلیارد ریال) متعلق به بخش بازرگانی، رستوران و هتل داری بوده است. در این سال سهم بخش خدمات بازرگانی که بعنوان زیربخش گروه خدمات می‌باشد از کل خدمات معادل ۱۷/۲ درصد بوده است، این ارقام با توجه به سایر زیربخشهای گروه خدمات و فعالیت آنها منطقی و معقول به نظر می‌رسد. در سالهای بعد این سهم بتدریج افزایش می‌یابد،

بطوریکه سهم بخش مذکور از درآمد ملی در سال ۱۳۶۵ به ۲۸/۱ درصد افزایش می‌یابد، همچنین سهم بخش بازرگانی رستوران و هتل داری در این سال معادل ۴۳/۵ درصد از کل درآمد گروه خدمات بوده است. این ارقام در مقایسه با ارقام سال ۱۳۵۵ به ترتیب ۳۸۴/۵ و ۱۵۳/۰ درصد رشد نشان می‌دهند. چنانچه ملاحظه می‌شود طی این سالها (۱۳۵۵ - ۶۵) اهمیت بخش بازرگانی در کل درآمد ملی و همچنین در گروه خدمات بشدت افزایش می‌یابد، روند تجاری شدن اقتصاد در اینجا بخوبی قابل مشاهده است. روندی که تحت شرایط اقتصادی کشور در این دوران از مطلوبیت چندانی برخوردار نمی‌باشد.

ملاحظه ارقام فوق به قیمت‌های ثابت نیز این ادعا را ثابت می‌نماید. سهم بخش بازرگانی به قیمت‌های ثابت از درآمد ملی و گروه خدمات به ترتیب از ۶/۲ و ۱۸/۶ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۲۱/۰ و ۳۶/۰ درصد در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته است.

تغییرات مذکور بتدریج شکل گرفته و طی دوره مورد نظر - خصوصاً از آن جهت که تغییرات ایجاد شده بویژه در قسمت فروش پدیدار گشته و سهم کمتری از آن متعلق به رستوران و هتل داری بوده - قابل توجه به نظر می‌رسند^۱. قابل ذکر است که طی این دوره در حالیکه رشد متوسط سالانه درآمد ملی به قیمت‌های جاری و ثابت به ترتیب

(۱). مقایسه اجمالی ارقام مذکور با رقم‌های جدول (۲) این ادعا را ثابت می‌نماید.

جدول (۱): درآمد ملی کشور به تفکیک بخش خدمات و زیربخش بازرگانی، رستوران و هتل داری طی سالهای ۱۳۵۵ - ۶۵

ارقام به: میلیارد ریال

سال	عنوان							
	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	
قیمتهای جاری	درآمد ملی	۴۲۷۵/۷	۵۰۱۵/۰	۴۸۲۴/۷	۶۰۱۸/۹	۶۳۰۳/۱	۷۶۶۸/۰	۹۹۱۳/۲
	خدمات	۱۴۶۸/۷	۲۴۶۶/۴	۲۸۹۵/۸	۳۱۶۲/۰	۳۶۹۶/۰	۴۴۹۱/۲	۵۳۱۳/۹
	بازرگانی، رستوران و هتل داری	۲۵۲/۸	۳۶۷/۷	۶۵۲/۹	۶۴۰/۴	۷۵۳/۵	۱۲۹۵/۰	۱۷۰۲/۸
	سهم بخش بازرگانی رستوران و هتل داری از کل درآمد ملی	۵/۸	۷/۳	۱۳/۵	۱۰/۶	۱۲/۰	۱۶/۹	۱۷/۲
	سهم بخش بازرگانی رستوران و هتل داری از خدمات	۱۷/۲	۱۴/۹	۲۲/۶	۲۰/۳	۲۰/۴	۲۹/۰	۳۲/۰
قیمتهای ثابت	درآمد ملی	۲۴۸۸/۵	۳۶۴۰/۸	۳۰۱۱/۵	۲۲۰۳/۲	۲۶۷۳/۵	۲۷۵۲/۱	۳۱۷۴/۵
	خدمات	۱۱۵۸/۶	۱۶۴۲/۴	۱۶۴۰/۴	۱۵۶۰/۷	۱۴۷۵/۶	۱۵۰۴/۱	۱۵۴۶/۲
	بازرگانی، رستوران و هتل داری	۲۱۵/۵	۲۵۹/۱	۴۲۰/۱	۳۴۵/۰	۳۱۰/۵	۴۳۶/۵	۴۸۷/۳
	سهم بخش بازرگانی رستوران و هتل داری از درآمد ملی	۶/۲	۷/۱	۱۴/۰	۱۵/۷	۱۱/۶	۱۵/۹	۱۵/۴
	سهم بخش بازرگانی رستوران و هتل داری از خدمات	۱۸/۶	۱۵/۸	۲۵/۹	۲۲/۱	۲۱/۰	۲۹/۰	۳۱/۵

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سبانه آماری سالهای ۱۳۵۶، ۱۳۶۲، ۱۳۶۷، (تهران: مرکز آمار ایران، سالهای ۱۳۵۷، ۱۳۶۳، ۱۳۶۸)

۱۳/۹ و ۱/۹ - درصد بوده رشد متوسط سالانه درآمد خدمات بازرگانی، رستوران و هتل داری به قیمت‌های جاری و ثابت به ترتیب ۳۳/۴ و ۱۰/۷۴ گردیده است. رشدی که اگر متعلق به کلیه بخشهای اقتصادی و یا بخشهای تولیدی (نظیر صنعت و یا کشاورزی) بود موجبات شکوفائی اقتصاد را بوجود می‌آورد، بدیهی است اختصاص داشتن سهم بالائی از درآمد ملی به بخش بازرگانی علاوه بر ناهمگون بودن ساختار اقتصاد کلان کشور مشکلاتی در توزیع عادلانه درآمد نیز بوجود می‌آورد.

فعالیت بازرگانی در کشور بطور عمده در اختیار مردان است.

۱۳۶۵	۱۳۶۴	۱۳۶۳	۱۳۶۲
۱۶۰۸۸/۲	۱۴۵۹۰/۰	۱۳۳۸۲/۶	۱۲۵۳۸/۰
۱۰۴۰۴/۴	۸۹۱۲/۰	۷۵۷۷/۲	۶۸۵۳/۰
۴۵۲۷/۷	۳۱۷۰/۹	۲۳۹۵/۷	۲۱۴۷/۲
۲۸/۱	۲۱/۷	۲۵/۴	۱۷/۱
۴۳/۵	۳۵/۶	۴۴/۸	۳۱/۳
۲۸۷/۵	۳۴۵۴/۰	۳۴۶۱/۸	۳۴۲۶/۰
۱۶۶۲/۸	۱۸۶۵/۳	۱۷۶۰/۳	۱۶۴۲/۷
۵۹۸/۱	۶۴۷/۰	۶۳۵/۰	۵۱۱/۴
۲۱/۰	۱۸/۷	۱۸/۳	۱۴/۹
۳۶/۰	۳۴/۷	۳۶/۱	۳۱/۱

ارزش افزوده بوده است (در این سال رقم تفکیکی این میزان تولید برای واحدهای خرده فروشی و عمده فروشی موجود نیست). طی سالهای بعد ارقام مذکور افزایش یافته و تغییراتی در نسبتهای فوق بوجود آمده است. بر اساس ارقام سال ۱۳۶۵، رشد متوسط سالیانه تولید بخش بازرگانی ۲۳/۶۵ درصد، رشد متوسط سالیانه هزینه های واسطه ای معادل ۱۲/۲۲ درصد و رشد متوسط سالانه ارزش افزوده بخش بازرگانی (به قیمتهای جاری) برابر ۲۸/۳۷ درصد بوده است. بدیهی است وجود چنین نرخهای رشد ناهماهنگی در نهایت سهم هزینه های واسطه ای از کل تولید را کاهش داده بطوریکه در سال ۱۳۶۵ این سهم برابر ۱۶/۰ درصد (۶۶۳/۰ میلیارد ریال) بوده است. نگاهی به ارزش افزوده (به قیمت ثابت سال ۱۳۵۳) بیانگر این نکته است که رشد ارزش افزوده بخش بازرگانی طی سالهای مذکور رشدی کاذب و غیرواقعی بوده، و رشد واقعی آن چندان بالا نبوده و حتی در سالهای ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ این رشد منفی نیز گردیده است.

۱-۳- سهم عاملین بازرگانی از تولیدات بخش بازرگانی:

تغییر مهم دیگری که بر اساس ارقام جدول (۲) قابل مشاهده است تغییر در سهم عمده فروشی و خرده فروشی طی این دوره است. رقم سال ۱۳۵۵ در این رابطه در دسترس نیست لیکن سهم واحدهای

۱-۲- ارزش تولید و سهم عوامل تشکیل دهنده آن در بخش بازرگانی:

در جدول (۲)، ارزش تولید، هزینه واسطه ای و ارزش افزوده بخش بازرگانی به قیمت عوامل طی سالهای ۱۳۵۵-۶۵ آورده شده است. بر اساس ارقام جدول مذکور در سال ۱۳۵۵ میزان تولید بخش بازرگانی - که در حقیقت نوعی خدمت محسوب می شود - به ارزش ۴۹۵/۸ میلیارد ریال بوده که از این میزان سهم خدمات تولیدی، ۴۲/۲ درصد (۲۰۹/۳ میلیارد ریال) و سهم هزینه های واسطه ای و باقیمانده ۵۷/۸ درصد، یعنی ۲۸۶/۵ میلیارد ریال

جدول (۲): ارزش تولید، هزینه واسطه‌ای و ارزش افزوده بخش بازرگانی به قیمت عوامل طی سالهای

۱۳۵۵ - ۶۵

ارقام به میلیارد ریال

سال	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱
مشخصات							
تولید	۴۹۵/۸	۶۲۲/۹	۷۶۸	۷۵۶	۸۹۰	۱۵۳۳	۲۰۰۹
عمده فروشی	۰۰۰	۰۰۰	۳۰۸	۳۶۰	۴۳۰	۸۶۶	۱۰۲۴
خرده فروشی	۰۰۰	۰۰۰	۴۶۰	۳۹۶	۴۶۰	۶۶۷	۹۸۵
هزینه‌های واسطه‌ای	۲۰۹/۳	۳۰۰	۱۲۳	۱۲۱	۱۴۳	۲۴۵	۳۲۱
ارزش افزوده به قیمت‌های جاری	۲۸۶/۵	۳۲۲/۹	۶۴۵	۶۳۵	۷۴۷	۱۲۸۸	۱۶۸۸
ارزش افزوده به قیمت‌های ثابت	۲۳۸/۴	۲۲۹/۳	۴۱۶	۳۴۱	۳۰۸	۴۳۴	۴۸۴

... رقم در دسترس نیست.

مأخذ: وزارت برنامه و بودجه. عملکرد بخش بازرگانی طی سال ۱۳۶۶، (تهران: وزارت برنامه و بودجه، بی تا).

عمده‌فروشی از کل تولید بخش بازرگانی در

سال ۱۳۵۷ معادل ۴۰/۱ درصد بوده که در

سال ۱۳۶۵ با ۴۴ درصد رشد به ۵۷/۷ رسیده

است. بدین ترتیب از سهم واحدهای

خرده‌فروشی در کل تولید این بخش طی

سال‌های مذکور کاسته شده، و از آنجا که

گروه‌های واسطه بطور کلی در قسمت

عمده‌فروشی متمرکز می‌باشند می‌توان تغییر

مذکور را به نوعی تغییر به نفع بخش واسطه‌ها

تلقی نمود. این تغییر بویژه از سال ۱۳۶۰

بوقوع پیوسته و در برخی از سالها حتی سهم

گروه عمده‌فروشی از کل تولید بیش از ۶۰

درصد بوده است. بعبارت دیگر اقتصاد کشور

به سمت یک اقتصاد از نوع واسطه‌گری در

۲ - وضعیت اشتغال در بازرگانی داخلی

بازرگانی داخلی از جمله بخشهای اقتصادی است که علی‌رغم دارا بودن سهم و اهمیت نسبتاً بالا در مجموعه فعالیتهای اقتصادی، سهم کمتری از میزان اشتغال را داراست. این ادعا، اگر صرفاً واحدهای عمده‌فروشی را مد نظر قرار داده و زیرگروه‌های رستوران و هتل داری را از نظر دور نگه‌داریم، بیشتر آشکار می‌گردد. این امر بطور عمده باین دلیل است که تعداد شاغلین در اینگونه واحدها برخلاف

تفیرات ساختاری در بازرگانی داخلی ۱۱

و ۱۳۶۵ داشته باشیم.

۲-۱- چگونگی توزیع اشتغال در بخشهای مختلف اقتصادی و زیرگروههای آنها:

بر اساس سرشماری سال ۱۳۵۵، کل جمعیت شاغل در سطح کشور ۸۷۹۹ هزار نفر ذکر گردیده است (جدول ۳)، از این تعداد ۳۴ درصد (۲۹۹۲ هزار نفر) در بخش کشاورزی، ۳۴/۲ درصد (۳۰۱۲ هزار نفر) در بخش صنعت و ۳۱/۸ درصد (۲۷۹۵ هزار نفر) در بخش خدمات به فعالیت مشغول بوده اند. بازرگانی^۲ - که در زیرگروه بخش خدمات قرار دارد - در این سال تنها ۷/۶ درصد از جمعیت شاغل کشور را در اشتغال خود داشته و این در حالی است که این بخش از مهمترین زیرگروههای بخش خدمات می باشد. در این سال بیشترین اشتغال در این زیرگروه متعلق به واحدهای خرده فروشی (با ۵۶۳ هزار نفر شاغل) بوده

۱۳۶۵	۱۳۶۴	۱۳۶۳	۱۳۶۲
۴۱۴۳/۸	۳۵۹۹/۳	۳۷۹۳/۵	۳۳۶۶
۲۳۹۱/۸	۲۰۳۶/۸	۲۱۷۳/۸	۲۰۸۳
۱۷۵۲/۰	۱۵۶۲/۵	۱۶۱۹/۷	۱۲۸۳
۶۶۳/۰	۵۷۵/۱	۶۰۷/۰	۵۳۹
۳۴۸۰/۸	۳۰۲۳/۴	۳۱۸۶/۵	۲۸۲۸
۶۲۸/۳	۶۷۳/۱	۷۴۴	۷۲۱/۷

واحدهای صنعتی و... بسیار محدود و اندک است، بطوریکه بر اساس سرشماری سال ۱۳۶۵ بیش از ۹۳ درصد از واحدهای بازرگانی با تعداد شاغلین کمتر از ده نفر فعالیت داشته اند. روستتر آنکه بیش از ۷۱ درصد این واحدها تنها از یک نفر کارکن برخوردار بوده اند.^۱ بنابراین افزایش اشتغال

ویژگی دیگر اشتغال در بخش بازرگانی سهم بالای کارکنان مستقل در این بخش می باشد.

که سهم آن از کل شاغلین بخش بازرگانی (با احتساب رستوران و هتلداری) بیش از ۸۴ درصد گردیده است، درصدهای باقیمانده به ترتیب به رستوران و هتلداری (۱۰ درصد) و عمده فروشی (۶ درصد) اختصاص

در این بخش با افزایش تعداد کارگاهها ارتباط مستقیم دارد. در اینجا لازم است به منظور توضیح بیشتر وضعیت اشتغال در این بخش در ابتدا مقایسه ای بین اشتغال در بخشهای مختلف اقتصادی در سالهای ۱۳۵۵

(۱). ر. ک: مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، سال ۱۳۶۷).

ص ۳۹۲.

(۲). شامل رستوران و هتلداری.

داشته است.

در سال ۱۳۶۵ کل شاغلین کشور افزایش می‌یابد، در این سال ۲۹/۱ درصد از شاغلین در بخش کشاورزی، ۲۵/۵ درصد در بخش صنعت و ۴۵/۴ درصد در بخش خدمات اشتغال داشته‌اند. مقایسه ارقام فوق

شده و بر سهم خدمات افزوده شده است. طی این فاصله بخش صنعت نه تنها سهمش از کل اشتغال کاهش یافته بلکه تعداد شاغلین آن نیز معادل ۶/۶ درصد کاهش نشان می‌دهد. در این سالها (۱۳۵۵ - ۶۵) تعداد شاغلین بخش خدمات بیش از ۷۹

در استانهای محروم کشور نسبت شاغلین بخش بازرگانی به کل شاغلین بسیار پائین است.

با رقمهای سال ۱۳۵۵ نشان می‌دهد که جابجائی‌ها و تغییراتی در سهم بخشها صورت پذیرفته بطوریکه از سهم هر دو بخش کشاورزی و صنعت در اشتغال جامعه کاسته

درصد افزایش یافته که بیشترین افزایش در بخشهای زیرگروه این بخش (متعلق به خدمات نامشخص) بوده است. سهم بخش بازرگانی نیز در کل اشتغال کشور افزایش

جدول (۳): شاغلان ۶ ساله و بیشتر بر حسب گروههای عمده فعالیت در کل کشور در سالهای

ارقام جمعیت به: هزار نفر

۱۳۵۵ و ۱۳۵۶

عنوان	۱۳۵۵		۱۳۶۵		رشد دوره ۱۳۵۵-۱۳۶۵	
	تعداد	سهم (درصد)	تعداد	سهم (درصد)	تعداد (درصد)	سهم (درصد)
جمع شاغلین	۸۷۹۹	۱۰۰	۱۱۰۳۴	۱۰۰	۲۵/۴	-
کشاورزی	۲۹۹۲	۳۴/۰	۳۲۰۹	۲۹/۱	۷/۳	-۱۴/۴
صنعت	۳۰۱۲	۳۴/۲	۲۸۱۴/۲	۲۵/۵	-۶/۶	-۲۵/۴
خدمات	۲۷۹۵	۳۱/۸	۵۰۱۰	۴۵/۴	۷۹/۳	۴۲/۸
- فروش، هتل و رستوران	(۶۶۸)	(۷/۶)	(۸۷۶)	(۸/۰)	(۳۱/۱)	(۵/۳)
- حمل و نقل، بازرگانی و ارتباطات	(۴۳۱)	(۴/۹)	(۶۳۱)	(۵/۷)	۴۶/۴	(۱۶/۳)
- خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری	(۱۰۰/۵)	(۱/۲)	(۱۱۴)	(۱/۰)	۱۳/۴	(-۱۶/۶)
- خدمات اجتماعی و شخصی	(۱۵۲۰)	(۱۷/۳)	(۳۰۵۱)	(۲۷/۴)	۱۰۰/۷	(۵۸/۴)
- فعالیتهای نامشخص	(۷۴/۷)	(۰/۸)	(۳۶۲)	(۳/۳)	۳۸۷/۳	(۱۳۱۲/۵)

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سالهای ۱۳۶۰ و ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، سالهای ۱۳۶۱ و ۱۳۶۷).

یافته و با رشدی معادل ۵/۳ درصد به ۸ درصد رسیده است. در این فاصله تعداد شاغلین این بخش بیش از ۳۱ درصد افزایش نشان می‌دهند. وقوع چنین تغییراتی در سالهای مورد مطالعه بدلائل متعدد از جمله: کاهش فعالیتهای تولیدی، وجود مشکلات کمتر در فعالیتهای خدماتی و بالابودن حاشیه سود، گرایش به سمت این دسته از فعالیتها را افزایش داده است.^۱

۲ - ۲ - توزیع جنسی شاغلین در بخش بازرگانی:

نگاهی به وضعیت شاغلین این بخش از لحاظ توزیع جنسی نیز قابل توجه است (جدول ۴). طی سال ۱۳۶۵ در کل بخش

بازرگانی ۸۶۱ هزار نفر مرد (۹۸ درصد) و ۱۵ هزار نفر زن (۲ درصد) فعال بوده‌اند که این ارقام در مقایسه با سایر بخشها نشان می‌دهد که فعالیت بازرگانی در کشور بطور عمده در اختیار مردان است. در این سال شاغلین مرد بخش بازرگانی ۸/۶ درصد از کل شاغلین مرد در بخشهای اقتصادی کشور را بخود اختصاص داده و شاغلین زن تنها ۱/۵ درصد از کل شاغلین زن را دارا بوده‌اند. در صورتیکه این ارقام را به تفکیک نقاط شهری و روستائی ملاحظه نمائیم ملاحظه می‌شود که معمولاً در شهرها سهم شاغلین مرد و زن در بازرگانی بیشتر از روستاهاست. بر اساس این ارقام بیش از ۱۳ درصد شاغلین مرد فعال در مناطق شهری در بخش بازرگانی

جدول (۴): شاغلان ۶ ساله و بیشتر کشور و بخش بازرگانی در سال ۱۳۶۵ در مناطق شهری و روستائی به تفکیک جنس ارقام به: هزار نفر

	نقاط شهری		کل کشور		نقاط روستائی	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
جمع	۱۰۰۴۹	۹۸۱	۵۴۳۳	۵۲۷	۴۵۵۸	۴۵۵
عمده فروشی، خرده فروشی رستوران و هتلداری	۸۶۱	۱۵	۷۳۰	۱۳	۱۳۱	۲
سهم شاغلین عمده فروشی، خرده فروشی، رستوران و هتلداری از کل شاغلین	۸/۶	۱/۵	۱۳/۴	۲/۵	۲/۹	۰/۴

ماخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، سال ۱۳۶۷).

(۱). لازم به توضیح است که رشد شاغلین بخش خدمات در مراحل اولیه توسعه به‌زیان سایر بخشهاست و پس از توسعه یافتگی رشد این بخش می‌تواند لازم و اجتناب ناپذیر باشد.

بهره‌وری در بخش بازرگانی به قیمت‌های ثابت از ۳۶۷ هزار ریال در سال ۱۳۵۵ به ۷۸۹ هزار ریال در سال ۱۳۶۵ رسید، که رشدی معادل ۱۱۴/۹ درصد را نشان می‌دهد.

این بخش می‌باشد، بطوریکه در سال ۱۳۵۵ بیش از ۶۶ درصد از شاغلین آنرا کارکنان مستقل تشکیل می‌داده‌اند. ضمن اینکه در سال ۱۳۶۵ این رقم به ۷۶/۸ درصد افزایش یافته است. تعداد کارفرمایان و مزد و حقوق‌بگیران نسبت به کل شاغلین این بخش رقم‌های چندان بالائی نیست، اگر چه تعداد کارفرمایان از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، ۴/۳ درصد کاهش یافته و تعداد مزد و حقوق‌بگیران بیش از ۹۷۵ درصد افزایش نشان می‌دهد، بعبارت دیگر سهم مزد و حقوق‌بگیران در سال ۱۳۶۵ به ۱۶ درصد افزایش یافته ضمن اینکه از تعداد شاغلین فامیلی بدون مزد بشدت کاسته شده است.

فعالیت می‌نمایند در حالیکه در روستاها تنها ۲/۹ درصد از شاغلین مرد در این بخش فعالیت می‌کنند. سهم زنان شاغل در بخش بازرگانی در این سال در نقاط شهری ۲/۵ درصد و در نقاط روستائی ۰/۴ درصد بوده است. بنابراین اختصاص این فعالیت بطور عمده به مردان از ویژگیهای اشتغال در بخش بازرگانی می‌باشد.

۲-۳- وضعیت شغلی در بازرگانی داخلی کشور:

ویژگی دیگر اشتغال در بخش بازرگانی، (همانگونه که در جدول ۵ ذکر شده است) سهم بالای کارکنان مستقل در

جدول (۵): شاغلان ۶ ساله و بیشتر در بخش بازرگانی خصوصی کشور بر حسب وضعیت شغلی در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

ارقام به: هزار نفر

کارکنان فامیلی بدون مزد	مزد و حقوق بگیران	کارکنان مستقل	کارفرمایان	جمع	
۱۵۷	۱۲/۰	۴۲۲/۶	۴۷	۶۴۹/۶	۱۳۵۵
۱۱	۱۲۹	۶۱۱	۴۵	۷۹۶	۱۳۶۵
-۹۱/۳	۹۷۵	۴۱/۲	-۴/۳	۲۲/۵	نرخ رشد

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور سالهای ۱۳۶۰ و ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، سالهای ۱۳۶۱ و ۱۳۶۷).

تغییرات ساختاری در بازرگانی داخلی ۱۵

۲ - ۴ - چگونگی توزیع استانی اشتغال در بازرگانی داخلی:

در انتهای این بحث بد نیست اشاره‌ای به وضعیت اشتغال بازرگانی در استانهای مختلف کشور داشته باشیم. چنانچه قبلاً ملاحظه کردیم نسبت تعداد شاغلین بخش بازرگانی به کل شاغلین کشور در سال ۱۳۶۵ تقریباً معادل $7/9$ درصد بود، اما این نسبت برای استانهای مختلف متفاوت است؛ برای مثال، نسبت شاغلین بخش بازرگانی به کل شاغلین در استان تهران $12/5$ درصد است، در حالیکه این نسبت برای استان کهگیلویه و بویراحمد $3/8$ درصد می‌باشد. پس از تهران به ترتیب استانهای فارس، باختران، اصفهان، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، بوشهر، هرمزگان، همدان و گیلان قرار دارند. مروری بر ارقام این جدول نشان می‌دهد که تقریباً در استانهای محروم کشور نسبت شاغلین بخش بازرگانی به کل شاغلین بسیار پائین است. ضمن اینکه این ارقام جایگاه فعالیت بازرگانی را در استانهای مختلف کشور نشان می‌دهد. البته این نکته قابل ذکر و توجه است که کاهش این نسبت در مورد استانهای محروم بویژه بدلیل وجود تعداد کمتری از هتلها و رستورانها می‌باشد که در

استانهای بزرگتر تعدادشان به مراتب بیشتر و دارای شاغلین بیشتری نیز می‌باشند.

۳ - بهره‌وری در بخش بازرگانی داخلی

نظر به اهمیت مقداری ارزش افزوده بخش بازرگانی در مجموع ارزش افزوده اقتصاد کشور و بالا بودن سهم نسبی آن در مقایسه با سایر فعالیتهای اقتصادی^۱ و همچنین ماهیت خاص اشتغال در این بخش (سهم نسبتاً پائین) در مقایسه با بخشهای دیگر، توجه به شاخص بهره‌وری نیروی انسانی در بازرگانی داخلی و مقایسهٔ اجمالی آن با برخی از بخشهای دیگر، می‌تواند ساختار این بخش و تغییرات آنرا به گونه‌ای دیگر بازگو نماید. در اینجا محاسبه بهره‌وری نیروی انسانی با استفاده از ارزش افزوده و یا تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل، نتیجه واحدی را بدست می‌دهند که در عین حال به نتایج هر دو اشاره می‌شود:^۲

در سال ۱۳۵۵ بهره‌وری نیروی انسانی^۳ بر اساس قیمت جاری در بخش بازرگانی (بدون احتساب گروه رستوران و هتل داری) معادل ۴۴۱ هزار ریال بوده در حالیکه این رقم در سال ۱۳۶۵ با $891/6$ درصد رشد به ۴۳۷۳ هزار ریال افزایش یافته است.

(۱). سهم ارزش افزوده بخش خدمات که بخش بازرگانی سهم مهمی در آن دارد ملی سالهای اخیر بیش از ۵۰ درصد بوده است.

(۲). اختلافاتی بین محاسبهٔ از این دو طریق وجود دارد که در اینجا مورد نظر نیست.

(۳). در اینجا بهره‌وری نیروی انسانی با در نظر گرفتن ارزش افزودهٔ این بخش محاسبه شده است.

جدول (۶): تعداد شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر در استانهای مختلف سال ۱۳۶۵ ارقام به: نفر

نسبت تعداد شاغلین بخش بازرگانی به کل	تعداد شاغلین بخش بازرگانی	تعداد کل شاغلین	نام استان
۷/۱	۸۷۵۴۵۸	۱۱۰۰۱۵۳۵	کل کشور
۱۲/۵	۲۵۳۲۳۵	۲۰۱۹۳۸۷	تهران
۶/۰	۱۴۴۸۵	۲۳۸۷۱۰	مرکزی
۶/۴	۳۹۶۱۳	۶۱۸۷۶۱	گیلان
۶/۳	۵۰۳۵۹	۷۹۷۲۳۶	مازندران
۷/۹	۷۲۵۲۸	۹۲۱۹۶۸	آذربایجان شرقی
۷/۴	۳۳۴۵۳	۴۵۲۴۳۹	آذربایجان غربی
۸/۲	۲۳۱۷۶	۳۸۱۳۴۰	باختران
۶/۹	۳۲۶۳۷	۴۷۳۴۹۲	خوزستان
۸/۴	۵۵۵۳۱	۶۶۴۷۲۷	فارس
۵/۲	۱۸۵۰۹	۳۵۲۳۱۱	کرمان
۶/۹	۸۴۵۳۲	۱۲۴۸۹۵۵	خراسان
۸/۰	۶۲۷۵۶	۷۸۸۵۹۳	اصفهان
۴/۷	۱۰۰۱۲	۳۱۴۸۱۶	سیستان و بلوچستان
۶/۴	۱۴۷۴۱	۲۲۹۱۲۸	کردستان
۶/۹	۲۳۳۵۷	۳۳۸۳۶۱	چهارمحال و بختیاری
۶/۱	۷۳۴۲	۱۱۹۶۲۱	لرستان
۶/۴	۱۶۰۴۶	۲۵۱۱۸۳	ایلام
۴/۹	۳۳۴۰	۶۷۸۸۲	کهگیلویه و بویر احمد
۷/۲	۷۸۴۱	۷۰۸۶۰۵	بوشهر
۶/۲	۲۱۶۹۶	۳۵۲۴۷۳	زنجان
۶/۰	۵۹۴۶	۹۸۲۸۵	سمنان
۶/۵	۹۶۹۸	۱۴۸۸۷۳	بیرد
۷/۲	۹۸۷۲	۱۲۷۵۷۹	مرمرگان

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۷، (تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۸).

طی سالهای ۱۳۵۵ - ۶۵ اهمیت بخش بازرگانی، در کل درآمد ملی و همچنین در گروه خدمات بشدت افزایش یافته که روند تجاری شدن اقتصاد بخوبی قابل مشاهده است.

در سال ۱۳۶۵ این ارقام دستخوش تغییراتی می گردند، بطوریکه بهره وری بخش بازرگانی با ۷۳۹ درصد رشد به ۳۹۹۴ هزار ریال افزایش می یابد. قابل ذکر است که در این سال بهره وری دیگر زیرگروه خدمات (حمل و نقل و انبارداری) تنها ۲۱۴ درصد رشد می یابد که بدین ترتیب به ۱۷۳۱ هزار ریال می رسد، در این سال بهره وری بخش خدمات بطور کلی ۱۸۳۲ هزار ریال بوده است که نسبت به رقم سال ۱۳۵۵ معادل ۱۷۲ درصد رشد نشان می دهد، قابل ذکر است که در سال ۱۳۶۵ بهره وری نیروی انسانی در بخش کشاورزی ۱۱۶۳ هزار ریال بوده است که نسبت به بهره وری بخش بازرگانی در سطح نازلی می باشد، بنابراین ملاحظه می گردد که طی سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ بهره وری نیروی انسانی در بخش بازرگانی بشدت افزایش یافته است ۲۰۱.

محاسبه این ارقام با قیمت های ثابت سال ۱۳۶۳ نشان می دهد که بهره وری در بخش بازرگانی از ۳۶۷ هزار ریال در سال ۱۳۵۵ به ۷۸۹ هزار ریال در سال ۱۳۶۵ رسیده که رشدی معادل ۱۱۴/۹ درصد را نشان می دهد. در صورتیکه ارقام بهره وری نیروی انسانی را با توجه به تولید ناخالص داخلی هر بخش محاسبه نمائیم، نتایج زیر بدست می آید:

بهره وری بخش بازرگانی، رستوران و هتل داری در سال ۱۳۵۵ به قیمت جاری برابر ۴۷۶ هزار ریال بوده و این در حالی است که رقم مذکور برای زیربخش های دیگر گروه خدمات نظیر حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات ۵۵۲ هزار ریال و خدمات مؤسسات پولی و مالی و... ۲۵۵۳ هزار ریال بوده است، در همین سال بهره وری نیروی انسانی در بخش کشاورزی ۱۳۰ هزار ریال بوده است.

(۱). در صورتی که بهره وری نیروی انسانی را در بخش های مختلف بر اساس قیمت های ثابت سال ۱۳۵۳ محاسبه نمائیم بجز چند بخش از گروه خدمات مانند: بازرگانی و... در سایر بخشها شاهد رکود و کاهش بهره وری نیروی انسانی می باشیم. این کاهش برای کل اقتصاد طی سال ۱۳۵۵ - ۶۵ بطور متوسط سالیانه ۳/۳ درصد بوده ولی بخش بازرگانی سالانه بطور متوسط ۶/۱۳ درصد رشد بهره وری - به قیمت ثابت - داشته است.

(۲). محاسبات بهره وری نیروی انسانی با استفاده از آمارهای مربوط به تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل و نیروی انسانی شاغل هر بخش، موجود در مآخذ زیر صورت گرفته است. مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سالهای ۱۳۶۰ و ۱۳۶۶، (تهران: مرکز آمار ایران سالهای ۱۳۶۱ و ۱۳۶۷).

۴ - تعداد کارگاههای بازرگانی و پراکندگی آنها

در این قسمت تعداد کارگاههای بازرگانی و پراکندگی آنها در سراسر کشور را مورد بررسی قرار خواهیم داد. هر کدام از جنبه های مورد بررسی به نوبه خود می تواند شاخصی به منظور ارزیابی تغییرات کمی و کیفی ساختار بازرگانی داخلی کشور طی سالهای مورد بررسی محسوب گردد. بدین منظور ابتدا به تعداد کارگاههای

بهره وری که کمتر در اثر کار مولد و اساساً در زمینه های غیرمولد بوده است. افزایش بهره وری در بخشهای غیرمولد اقتصاد، اثرات نامطلوب چندی با خود بدنبال دارد. بهره وری بالای نیروی انسانی زمانی مطلوب است که متعلق به بخشهای واقعاً مولد، نظیر: کشاورزی و صنعت باشد. ارقام مربوط به بهره وری نیروی انسانی شاغل در بخش بازرگانی در جدول (۷) منعکس گردیده است.

جدول (۷): بهره وری نیروی انسانی شاغل در بخش بازرگانی ۱۳۶۵ و ۱۳۵۵

عنوان	۱۳۵۵	۱۳۶۵
ارزش افزوده بخش بازرگانی (به قیمت جاری) (میلیارد ریال)	۲۸۶/۵	۳۴۸۰/۸
ارزش افزوده بخش بازرگانی (به قیمت ثابت) (میلیارد ریال)	۲۳۸/۲	۶۲۸/۲
شاغلین بخش بازرگانی (هزار نفر)	۶۴۹/۶	۷۹۶
بهره وری نیروی انسانی (به قیمت جاری) (هزار ریال)	۲۴۱/۰	۲۳۷۲/۹
بهره وری نیروی انسانی (به قیمت ثابت) (هزار ریال)	۳۶۷/۰	۷۸۹/۲
رشد متوسط سالانه بهره وری نیروی انسانی شاغل در بخش بازرگانی به قیمت جاری (درصد)	-	۲۵/۸
رشد متوسط سالانه بهره وری نیروی انسانی شاغل در بخش بازرگانی به قیمت ثابت (درصد)	-	۸/۰

مأخذ آمارهای ردیف ۲ و ۳: وزارت برنامه و بودجه. عملکرد بخش بازرگانی طی سال ۱۳۶۶. (تهران: وزارت برنامه و بودجه، بی تا).

توضیح: ارزش افزوده بخش بازرگانی و همینطور تعداد شاغلین این بخش و محاسبات مربوطه بدون احتساب گروه رستوران و هتل داری بوده است.

رشد ارزش افزوده بخش بازرگانی، طی سالهای مورد مطالعه رشدی کاذب و غیرواقعی بوده است.

بازرگانی در کل کشور، اشاره ای می‌گردد، آنگاه پراکندگی کارگاههای بازرگانی در نقاط شهری و روستائی و سپس به تفکیک استانها مورد بررسی قرار می‌گیرند. در میان این مباحث تعداد سرانه کارگاههای بازرگانی نیز حسب مورد توجه قرار خواهد گرفت.

آنها رستوران و هتلها تشکیل داده‌اند که بدین ترتیب تغییراتی در سهم هر کدام از گروهها بوجود می‌آید. بر اساس ارقام فوق سهم واحدهای عمده‌فروشی به $14/4$ درصد افزایش، سهم واحدهای خرده‌فروشی به $77/1$ درصد کاهش و سهم واحدهای رستوران و هتل داری با اندکی افزایش به $8/5$ درصد می‌رسد. تغییر سهم‌های فوق که بطور عمده به نفع گروه عمده‌فروشی بوده است، می‌تواند تغییراتی اساسی در بازرگانی داخلی را فراهم آورده باشد.

۴ - ۲ - پراکندگی کارگاههای بازرگانی در استانهای مختلف کشور

کارگاههای بازرگانی کشور در نقاط مختلف کشور به گونه‌ای متناسب و هماهنگ توزیع نگردیده‌اند. اگرچه توزیع نامناسب مذکور بطور عمده ناشی از ساخت ناهمگون و نابرابریهای شدید و همچنین توزیع ناعادلانه امکانات و منابع اقتصادی کشور می‌باشد، لیکن این موضوع به خصوصیات و ویژگیهای جمعیت استانهای مختلف کشور به لحاظ گرایش به گروههای مختلف شغلی و غیره نیز مربوط می‌باشد. در سال ۱۳۵۵ از تعداد کل کارگاههای بازرگانی کشور (رجوع کنید

۴ - ۱ - تعداد کارگاههای بازرگانی کشور^۱
بر اساس سرشماری سال ۱۳۵۵ تعداد کل کارگاههای بازرگانی کشور (اعم از عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و رستوران و هتل داری) ۴۲۷۳۷۰ واحد بوده که از تعداد مذکور حدود ۲۱۱۶۶ واحد ($4/95$ درصد) عمده‌فروشی، ۳۷۰۸۶۴ واحد ($8/86$ درصد) خرده‌فروشی و ۳۵۳۴۰ واحد ($3/8$ درصد) رستوران و هتل داری بوده‌اند. چنانچه ملاحظه می‌شود بیشترین سهم متعلق به واحدهای خرده‌فروشی و کمترین آن متعلق به واحدهای عمده‌فروشی بوده است. در سال ۱۳۶۵ تعداد کل کارگاههای بازرگانی با $4/92$ درصد رشد طی دوره و $6/76$ درصد رشد متوسط سالیانه به ۸۲۲۳۴۸ واحد افزایش یافته، که از تعداد مذکور حدود ۱۱۸۷۱۲ واحد آنها عمده‌فروشها، ۶۳۴۱۳۱ واحد آنها خرده‌فروشها و نهایتاً ۶۹۵۰۵ واحد

(۱). ارقام این بحث با استفاده از جدول (۸) می‌باشد.

محروم کشور کمتر از استانهای نسبتاً غیرمحروم و غیرفقیر بوده است. در سال ۱۳۶۵ تعداد کل واحدهای بازرگانی کشور افزایش یافته و لذا تعداد کل کارگاههای کلیه استانها افزایش می‌یابد. این افزایش در مورد همه آنها یکسان نیست. بیشترین تغییر در استانهای سیستان و بلوچستان (۲/۲۰۹ درصد)، کهگیلویه و بویراحمد (۷/۲۶۲ درصد) و زنجان (۹/۲۸۰)

په جدول ۸) ۱۰۷۶۰۱ واحد آن در استان تهران (شامل استان مرکزی) مستقر بوده بطوری که طی سال مذکور سهم این استان از کل کارگاهها بالغ بر ۲۵ درصد گردیده است که از این لحاظ در مقام اول و با اختلافی شدید با سایر استانها قرار داشته است. وجود این تعداد کارگاه در استان تهران بیانگر تمرکز بسیار شدید کارگاهها در این استان بوده که به نوبه خود نشانه تمرکز امکانات نیز

بازرگانی داخلی از جمله بخشهای اقتصادی است که علی‌رغم دارا بودن سهم بالا در مجموعه فعالیتهای اقتصادی، سهم کمتری از میزان اشتغال را داراست.

درصد) بوقوع می‌پیوندد. علی‌رغم افزایش تعداد کارگاههای استانها، سهم نسبی هر استان از کل واحدهای بازرگانی دستخوش تغییراتی اساسی نمی‌شود و سهم برخی از استانها کاهش و سهم برخی افزایش و سهم تعداد دیگری بدون تغییر باقی می‌ماند. این تغییرات به گونه‌ای است که نمی‌توان مفهوم خاصی برای آن قائل شد، بطوریکه سهم برخی از استانها — علی‌رغم اختلافات کمی با یکدیگر — افزایش و سهم برخی دیگر با چنین توصیفی کاهش نشان می‌دهد، هر چند نسبت تمایل اقبال مختلف مردم استانهای مختلف کشور به سمت فعالیت بازرگانی در طی این سالها می‌تواند از بررسی تغییرات مذکور قابل استخراج باشد.

می‌باشد. در این سال استان آذربایجان شرقی با ۴۸۹۰۹ واحد بازرگانی، (۴/۱۱ درصد سهم) استان خراسان با ۴۰۶۳۱ واحد بازرگانی (۵/۹ درصد سهم) و استان اصفهان با ۲۹۲۵۸ واحد بازرگانی (۹/۶ درصد سهم) به ترتیب بیشترین تعداد واحد و سهم را بخود اختصاص داده‌اند. از جانب دیگر در این سال استانهای کهگیلویه و بویراحمد با ۱۰۴۴ واحد بازرگانی (۲/۰ درصد سهم) استان ایلام با ۲۰۸۰ واحد بازرگانی (۵/۰ درصد سهم) و استان بوشهر با ۳۶۷۶ واحد بازرگانی (۹/۰ درصد سهم) به ترتیب کمترین تعداد و سهم را به خود اختصاص داده‌اند. اگرچه تعداد جمعیت را در اینجا نمی‌بایستی از نظر دور داشت، لیکن حتی با احتساب جمعیت این نکته به خوبی واضح است که در مجموع تعداد کارگاههای بازرگانی در استانهای فقیر و

جدول (۸): تعداد کارگاههای بازرگانی کشور به تفکیک استانهای مختلف و سهم و تغییرات آن در

ارقام به نفر و واحد

سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

ردیف	نام استان	سال		۱۳۶۵		۱۳۵۵	
		تعداد کارگاه بازرگانی	تعداد جمعیت	تعداد کارگاه بازرگانی	تعداد جمعیت	تعداد کارگاه بازرگانی	تعداد جمعیت
۱	کل کشور	۴۲۷۲۷۰	۷۹	۹۲۲۲۲۸	۶۱	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰
۲	استان تهران	۱۰۷۶۰۱	۶۰	۱۷۵۵۴۶	۵۰	۲۵/۲	۲۱/۲
۳	" مرکزی	-	-	۱۶۷۶۸	۶۵	-	۲/۰
۴	" گیلان	۲۳۷۰۱	۶۷	۴۴۵۲۹	۴۷	۵/۶	۵/۴
۵	" مازندران	۲۷۰۵۲	۸۸	۵۵۳۳۱	۶۲	۶/۳	۶/۷
۶	" آذربایجان شرقی	۴۸۹۰۹	۶۵	۸۱۳۱۷	۵۱	۱۱/۴	۹/۹
۷	" آذربایجان غربی	۱۷۷۱۵	۸۰	۲۳۷۷۸	۵۹	۴/۲	۴/۱
۸	" باختران	۱۲۱۸۲	۸۵	۲۴۰۱۱	۶۱	۲/۹	۲/۹
۹	" خوزستان	۲۱۰۱۸	۱۰۴	۳۲۰۹۳	۸۴	۴/۹	۳/۹
۱۰	" فارس	۲۲۲۵۴	۹۲	۴۴۰۹۰	۷۳	۵/۲	۵/۴
۱۱	" کرمان	۱۱۰۰۸	۹۹	۲۱۲۱۲	۷۷	۲/۶	۲/۶
۱۲	" خراسان	۴۰۶۳۱	۸۰	۸۰۰۱۷	۶۶	۹/۵	۹/۷
۱۳	" اصفهان	۲۹۲۵۸	۷۴	۶۱۰۰۶	۵۴	۶/۹	۷/۴
۱۴	" سیستان و بلوچستان	۴۸۸۸	۱۲۶	۱۵۱۱۵	۸۰	۲/۲	۱/۸
۱۵	" کردستان	۷۳۴۲	۱۰۷	۱۶۳۹۵	۶۷	۱/۷	۲/۰
۱۶	" همدان	۲۳۱۵۱	۸۳	۲۴۸۳۱	۶۲	۳/۱	۳/۰
۱۷	" چهارمحال و بختیاری	۴۹۵۷	۸۵	۱۰۴۹۹	۶۱	۱/۲	۱/۳
۱۸	" لرستان	۸۵۴۴	۱۱۶	۱۸۸۶۷	۷۳	۱/۹	۲/۳
۱۹	" ایلام	۲۰۸۰	۱۱۸	۴۶۳۵	۸۳	۰/۵	۰/۶
۲۰	" کهگیلویه و بویر احمد	۱۰۴۴	۲۳۴	۳۷۸۷	۱۰۹	۰/۲	۰/۵
۲۱	" یوشهر	۳۶۷۶	۹۵	۸۷۷۰	۶۶	۰/۹	۱/۱
۲۲	" زنجان	۶۰۹۵	۸۳	۲۳۲۱۸	۶۹	۱/۴	۲/۸
۲۳	" سمنان	۵۹۳۲	۶۹	۷۷۰۶	۵۴	۱/۴	۰/۹

۱/۲	۱/۲	۱۰۴/۶	۵۷	۱۰۳۶۳	۷۱	۵۰۱۶	" بیزد	۲۴
۱/۰	۰/۹	۱۲۵/۰	۸۹	۸۵۶۴	۱۲۲	۳۸۰۶	" هرمزگان	۲۵

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۷).

توضیح: تعداد جمعیت در برابر یک واحد بازرگانی بر اساس سرشماری جمعیت سال ۱۳۶۵ مرکز آمار ایران و مأخذ فوق محاسبه گردیده است.

۴ - ۳ - پراکندگی کارگاههای بازرگانی در

مناطق شهری و روستائی کشور

در جدول (۹) تعداد کارگاههای

بازرگانی کشور به تفکیک نوع فعالیت در

نقاط شهری و روستائی طی سالهای ۱۳۵۵ و

۱۳۶۵ ارائه شده است. بر این اساس در سال

۱۳۵۵ تعداد ۳۰۴۶۷۶ واحد بازرگانی در

نقاط شهری و ۱۲۲۶۹۴ واحد در نقاط

خرده فروشی نسبت به کل واحدهای

بازرگانی در مناطق روستائی بیشتر بوده و

به همین ترتیب سهم واحدهای رستوران و

هتل داری در مناطق روستائی بیش از مناطق

شهری گردیده است.

در سال ۱۳۶۵ تعداد کارگاههای

بازرگانی در مناطق شهری و روستائی افزایش

یافته، لیکن رشد تعداد کارگاهها در مناطق

تقریباً در استانهای محروم کشور نسبت شاغلین بخش بازرگانی به کل شاغلین بسیار پائین است.

روستائی کشور پراکنده بوده اند که

بدین ترتیب سهم مناطق شهری از کل

کارگاههای بازرگانی کشور ۷۱/۳ درصد و

سهم مناطق روستائی ۲۸/۷ درصد بوده

است. در این حال سهم عمده فروشی در

مناطق شهری ۵/۹ درصد و در مناطق

روستائی ۲/۶ درصد بوده که بدین ترتیب

سهم واحدهای عمده فروشی در مناطق شهری

از کل واحدهای بازرگانی نسبت به مناطق

روستائی بیشتر گردیده است. همچنین سهم

واحدهای خرده فروشی در مناطق شهری

۸۶/۳ درصد و در مناطق روستائی ۸۸ درصد

بوده است، بعبارت دیگر سهم واحدهای

روستائی بسیار کمتر از مناطق شهری بوده

است. بر اساس این آمار در طی دوره تعداد

واحدهای بازرگانی مناطق شهری با ۱۰۸/۹

درصد رشد به ۶۳۶۵۲۳ واحد می رسد و تعداد

واحدهای بازرگانی مناطق روستائی با ۵۱/۵

درصد رشد به ۱۸۵۸۲۵ افزایش می یابد، رشد

متوسط سالانه تعداد کارگاههای مناطق

شهری ۷/۷ درصد و رشد متوسط سالانه تعداد

کارگاههای مناطق روستائی ۴/۲ درصد بوده

است. در طی این دوره سهم واحدهای

مختلف بازرگانی در مناطق شهری و

روستائی دستخوش تغییراتی گردیده و سهم

واحدهای عمده فروشی نسبت به کل

جدول (۹): تعداد کارگاههای بازرگانی کشور به تفکیک نوع فعالیت در نقاط روستائی و شهری کشور
در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

مناطق شهری							جمع	سال
جمع	رستوران و هتلداری		خرده فروشی		عمده فروشی			
	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم		
۳۰۴۴۷۶	۷/۸	۲۳۷۴۱	۸۶/۳	۲۶۲۹۳۴	۵/۹	۱۸۰۰۱	۴۲۷۲۷۰	۱۳۵۵
۶۳۶۵۲۳	۸	۵۱۳۰۹	۷۵/۲	۴۷۸۲۲۹	۱۶/۸	۱۰۶۸۸۵	۸۲۲۳۴۸	۱۳۶۵
۱۰۸/۹	-	۱۱۶/۱	-	۸۲/۰	-	۴۹۳/۸	۹/۴	رشد دوره ۱۳۵۵-۱۳۶۵
۷/۷	-	۸/۰	-	۶/۲	-	۱۹/۵	۶/۷۶	رشد متوسط سالانه

مناطق روستائی						
جمع	رستوران و هتلداری		خرده فروشی		عمده فروشی	
	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم
۱۲۲۶۹۴	۹/۴	۱۱۵۹۹	۸۸/۰	۱۰۷۹۳۰	۲/۶	۳۱۶۵
۱۸۵۸۲۵	۹/۸	۱۸۱۹۶	۸۳/۸	۱۵۵۸۰۲	۶/۴	۱۱۸۲۷
۵۱/۵	-	۵۶/۹	-	۴۴/۴	-	۲۷۳/۰
۴/۲	-	۴/۶	-	۲/۷	-	۱۴/۱

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۷).

شهری این کاهش بیشتر است. سهم واحدهای رستوران و هتلداری در هر دو منطقه اندکی افزایش نشان می دهد و این افزایش در مناطق روستائی کمی بیشتر می باشد. در عین حال در سال ۱۳۶۵ سهم مناطق شهری از کل کارگاههای بازرگانی ۷۷/۳ درصد و

واحدها، هم در مناطق شهری و هم در مناطق روستائی افزایش یافته که افزایش سهم واحدهای عمده فروشی در مناطق شهری از رشد بیشتری برخوردار بوده است. سهم واحدهای خرده فروشی در هر دو منطقه کاهش نشان می دهد لیکن در مناطق

سهم مناطق روستائی ۲۲/۷ درصد بوده که بدین ترتیب ملاحظه می شود که طی دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ سهم مناطق روستائی از کارگاههای بازرگانی، در حال کاهش بوده است. در جداول (۱۰) و (۱۱) پراکندگی واحدهای بازرگانی در مناطق شهری و روستائی به تفکیک استانهای مختلف کشور ارائه گردیده است.

جدول (۱۰): تعداد کارگاههای بازرگانی در مناطق شهری استانهای مختلف کشور و تعداد جمعیت در برابر یک کارگاه در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

ردیف	نام استان	سال					
		۱۳۵۵			۱۳۶۵		
		تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در برابر یک کارگاه	تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در برابر یک کارگاه	تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در برابر یک کارگاه
۱	کل کشور	۱۸۰۰۱	۸۷۲	۲۶۲۹۳۲	۶۰	۲۲۷۴۱	۶۶۲
۲	تهران	۵۷۸۲	۹۵۲	۸۴۲۹۰	۶۵	۷۲۰۰	۷۶۶
۳	مرکزی	-	-	-	-	-	-
۴	گیلان	۱۱۸۸	۳۸۶	۷۹۷۱	۵۸	۱۵۹۲	۲۸۸
۵	مازندران	۲۰۵۴	۳۷۸	۱۲۹۷۳	۶۰	۱۴۲۸	۵۴۴
۶	آذربایجان شرقی	۱۷۷۳	۶۵۴	۲۶۴۱۷	۴۴	۳۰۰۸	۳۸۵
۷	آذربایجان غربی	۶۴۴	۷۰۰	۹۶۱۱	۴۷	۱۲۳۸	۳۶۴
۸	باختران	۴۸۷	۹۰۵	۸۵۱۷	۵۲	۸۵۱	۵۱۸
۹	خوزستان	۶۹۰	۱۸۳۴	۱۵۹۲۵	۸۰	۱۳۳۹	۹۴۵
۱۰	فارس	۶۰۴	۱۴۱۳	۱۴۲۰۴	۶۰	۱۱۷۳	۷۲۷
۱۱	کرمان	۳۰۹	۱۱۰۷	۵۹۶۲	۵۷	۳۰۷	۱۱۱۵
۱۲	خراسان	۱۱۱۲	۱۱۲۵	۲۱۳۹۲	۵۹	۱۸۱۲	۶۹۱
۱۳	اصفهان	۱۱۷۴	۱۰۵۹	۲۰۴۳۱	۶۱	۱۱۸۶	۱۰۴۸
۱۴	سیستان و بلوچستان	۲۶۹	۶۰۰	۲۳۳۴	۶۶	۱۴۸	۱۰۹۰
۱۵	کردستان	۲۰۵	۹۲۴	۴۱۹۴	۴۵	۴۴۶	۲۳۴
۱۶	مدان	۶۴۰	۴۸۴	۶۳۲۹	۴۹	۵۷۰	۵۴۴
۱۷	چهارمحال و بختیاری	۹۹	۱۵۶۰	۲۳۱۷	۶۱	۶۱	۲۳۰۶
۱۸	لرستان	۳۱۸	۹۲۴	۵۱۳۳	۵۷	۳۹۴	۷۴۵
۱۹	ایلام	۲۵	۱۹۲۵	۸۴۳	۵۷	۵۴	۸۹۱
۲۰	کهگیلویه و بویراحمد	۱۰	۳۱۱۳	۴۴۶	۷۰	۴۸	۶۴۹
۲۱	بوشهر	۱۳۵	۸۷۱	۲۳۵۹	۵۰	۱۳۰	۹۰۵
۲۲	رنگان	۱۲۸	۱۱۲۵	۲۷۹۴	۵۲	۳۱۸	۴۵۳
۲۳	سمنان	۱۳۷	۱۳۴۵	۲۵۸۶	۷۱	۱۹۲	۹۶۰
۲۴	یزد	۱۷۲	۱۲۶۸	۳۵۶۲	۶۱	۱۱۹	۱۸۳۳
۲۵	مرمرگان	۵۵	۲۲۶۱	۲۱۲۴	۵۸	۱۲۷	۹۰۸

ردیف	نام استان	سال ۱۳۶۵					
		عمده فروشی		خرده فروشی		رستوران و هتلداری	
		تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در کارگاه	تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در کارگاه	تعداد کارگاه	تعداد جمعیت در کارگاه
۱	کل کشور	۱۰۶۸۸۵	۲۵۲	۴۸۷۸۲۲۹	۵۶	۵۱۳۰۹	۵۲۵
۲	تهران	۳۳۱۶۲	۲۲۷	۱۱۲۷۸۷	۶۷	۱۲۵۶۶	۵۹۹
۳	مرکزی	۲۱۶۷	۲۲۷	۹۰۴۶	۵۳	۶۷۲	۷۱۶
۴	گیلان	۳۳۱۶	۲۲۸	۱۸۷۴۱	۴۲	۳۵۳۵	۲۲۴
۵	مازندران	۶۰۳۱	۲۱۸	۲۸۷۷۳	۴۶	۳۱۷۷	۴۱۵
۶	آذربایجان شرقی	۱۳۵۸۹	۱۵۰	۴۲۵۴۸	۴۸	۵۴۲۱	۳۷۵
۷	آذربایجان غربی	۳۸۹۴	۲۳۴	۱۹۶۲۵	۴۶	۲۲۸۶	۳۹۹
۸	باختران	۲۸۹۵	۲۸۶	۱۵۸۳۲	۵۲	۱۴۳۰	۵۷۹
۹	خوزستان	۲۹۵۴	۵۰۷	۳۰۶۰۶	۷۳	۲۶۳۰	۵۶۹
۱۰	فارس	۴۷۱۲	۳۴۸	۲۵۸۱۱	۶۳	۲۸۰۲	۵۸۴
۱۱	کرمان	۲۳۹۹	۲۹۳	۱۲۸۴۷	۵۵	۱۰۶۱	۶۶۲
۱۲	خراسان	۷۸۳۰	۲۲۷	۴۷۴۹۳	۵۴	۴۴۴۹	۵۷۵
۱۳	اصفهان	۷۸۳۲	۲۷۲	۳۵۴۴	۵۹	۳۲۹۴	۶۴۷
۱۴	سیستان و بلوچستان	۱۶۸۵	۲۹۳	۹۲۳۵	۵۴	۷۸۹	۶۲۶
۱۵	کردستان	۱۷۴۸	۲۴۷	۹۰۸۱	۴۸	۱۰۴۶	۴۱۳
۱۶	عمدان	۲۱۹۹	۲۵۹	۱۳۰۹۷	۴۳	۹۹۳	۵۷۳
۱۷	چهارمحال و بختیاری	۶۷۰	۳۴۴	۳۷۴۶	۳۹	۲۹۰	۷۹۶
۱۸	لرستان	۲۲۷۸	۲۸۰	۱۲۴۰۶	۵۲	۹۷۷	۶۵۴
۱۹	ایلام	۲۲۳	۷۰۴	۲۸۴۱	۵۵	۳۱۹	۴۹۲
۲۰	کهگیلویه و بویراحمد	۴۴۹	۲۴۸	۱۷۲۴	۶۵	۲۳۹	۴۶۵
۲۱	یوشهر	۸۶۷	۳۲۷	۵۱۹۷	۵۵	۶۰۲	۴۷۱
۲۲	زنجان	۲۲۶۵	۳۰۳	۱۳۱۲۱	۵۲	۱۴۰۱	۴۹۰
۲۳	سمنان	۱۲۰۸	۲۰۳	۴۵۵۹	۵۴	۳۵۱	۱۹۷
۲۴	یزد	۱۸۲۸	۲۱۱	۵۹۷۸	۶۵	۳۶۷	۱۰۵۰
۲۵	عمرزگان	۶۸۴	۴۴۶	۴۶۹۱	۶۵	۶۱۲	۴۹۸

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۷).

در سال ۱۳۶۵ تعداد کارگاههای بازرگانی در مناطق شهری و روستایی افزایش می‌یابد لیکن رشد تعداد کارگاهها در مناطق روستایی بسیار کمتر از مناطق شهری بوده است.

سهام واحدهای عمده فروشی نسبت به کل واحدها هم در مناطق شهری وهم در مناطق روستائی افزایش نشان می دهد.

جدول (۱۱): تعداد کارگاههای بازرگانی در مناطق روستائی به تفکیک استانهای کشور در سالهای

۱۳۶۵ و ۱۳۵۵

ردیف	نام استان	سال					
		۱۳۶۵			۱۳۵۵		
		تعداد کارگاه	تعداد نفر در برابر کارگاه	تعداد نفر در برابر کارگاه	تعداد کارگاه	تعداد نفر در برابر کارگاه	تعداد نفر در برابر کارگاه
۱	کل کشور	۲۶۱۵	۵۶۴۸	۱۰۷۹۳۰	۱۶۶	۱۱۵۹۹	۱۵۴۱
۲	تهران	۱۴۵	۹۷۱۳	۹۲۹۴	۱۵۲	۷۹۰	۱۷۸۳
۳	مرکزی	-	-	-	-	-	-
۴	گیلان	۹۴۹	۱۱۷۹	۷۵۰۷	۱۴۹	۴۴۹۴	۲۴۹
۵	مازندران	۳۶۸	۴۳۶۸	۹۵۲۰	۱۶۹	۷۰۹	۲۲۶۷
۶	آذربایجان شرقی	۳۰۶	۶۶۵۳	۱۵۵۹۷	۱۳۱	۱۸۰۸	۱۱۲۶
۷	آذربایجان غربی	۷۴	۱۲۸۹۵	۵۳۴۵	۱۷۹	۸۰۳	۱۱۸۸
۸	باختران	۵۷	۱۰۰۹۶	۲۰۵۲	۲۸۰	۲۱۸	۲۶۴۰
۹	خوزستان	۹۳	۹۷۹۹	۲۷۸۳	۳۲۸	۱۸۸	۴۸۴۸
۱۰	فارس	۱۲۴	۹۴۱۸	۵۹۱۲	۱۹۸	۲۳۷	۴۹۲۸
۱۱	کرمان	۱۳۱	۵۶۹۴	۴۱۱۰	۱۸۲	۱۸۹	۳۹۴۷
۱۲	خراسان	۱۸۷	۱۰۷۷۷	۱۵۶۵۹	۱۲۹	۴۶۹	۴۲۹۷
۱۳	اصفهان	۱۵۶	۴۶۹۴	۶۰۸۸	۱۲۰	۲۲۳	۳۲۸۴
۱۴	سیستان و بلوچستان	۲۴۳	۲۰۴۹	۱۶۹۰	۲۹۵	۹۴	۵۲۹۸
۱۵	کردستان	۳۲	۱۸۵۱۶	۲۱۸۶	۲۷۱	۵۲۸۹	۲۰۵۰
۱۶	عمدان	۷۴	۱۰۴۹۶	۵۲۹۰	۱۴۷	۲۴۸	۳۱۳۲
۱۷	چهارمحال و بختیاری	۳۹	۶۵۱۱	۲۴۲۸	۱۰۵	۲۲	۱۱۵۴۲
۱۸	لرستان	۳۱	۲۰۳۶۵	۲۰۳۵	۳۱۰	۱۳۳	۴۷۴۶
۱۹	ایلام	۱۳	۱۵۰۸۴	۱۰۹۳	۱۷۹	۵۲	۳۷۷۱
۲۰	کهگیلویه و بویراحمد	۴	۵۳۴۰۴	۵۰۶	۴۲۲	۳۰	۷۱۲۱
۲۱	بوشهر	۴۴	۵۱۷۷	۹۵۹	۲۳۸	۴۹	۴۶۴۹
۲۲	زنجان	۲۴	۱۸۱۲۶	۲۵۵۸	۱۷۰	۲۷۳	۱۵۹۴
۲۳	سمنان	۳۰	۱۰۰۵۵	۲۸۴۰	۱۰۶	۱۵۷	۱۹۲۱
۲۴	یزد	۱۵	۹۲۰۸	۱۱۰۳	۱۲۵	۴۵	۳۰۷۰
۲۵	مرمرگان	۲۶	۱۳۰۴۱	۱۳۷۵	۲۴۷	۷۹	۴۲۹۲

ردیف	نام استان	۱۳۵۵					
		عمده فروشی		خرده فروشی		رستوران و هتلداری	
		تعداد کارگاه	نفر در برابر کارگاه	تعداد کارگاه	نفر در برابر کارگاه	تعداد کارگاه	نفر در برابر کارگاه
۱	کل کشور	۱۱۸۲۷	۱۹۰۸	۱۵۵۸۰۲	۱۴۵	۱۸۱۹۶	۱۲۴۰
۲	تهران	۱۶۸۳	۷۰۵	۱۲۸۱۳	۸۶	۱۵۳۵	۷۷۲
۳	مرکزی	۳۱۲	۱۹۵۸	۴۴۲۴	۱۲۸	۱۴۷	۴۱۵۶
۴	گیلان	۱۰۴۷	۱۲۲۸	۱۱۷۷۷	۱۱۰	۶۱۱۳	۲۱۲
۵	مازندران	۱۲۵۱	۱۷۰۳	۱۴۸۵۷	۱۴۳	۱۲۴۲	۱۷۱۵
۶	آذربایجان شرقی	۱۰۷۳	۱۹۹۹	۱۶۱۱۲	۱۳۳	۲۵۷۴	۸۳۳
۷	آذربایجان غربی	۳۴۲	۳۱۵۳	۶۶۱۴	۱۶۳	۱۰۱۷	۱۰۶۰
۸	باختران	۲۹۷	۳۱۴۲	۳۳۰۰	۱۹۳	۲۵۷	۲۴۷۵
۹	خوزستان	۲۹۴	۳۹۸۲	۵۰۲۴	۲۳۳	۵۸۵	۲۰۰۱
۱۰	فارس	۶۵۷	۲۳۲۱	۹۶۱۷	۱۵۹	۴۹۱	۳۱۰۶
۱۱	کerman	۲۵۲	۳۵۵۷	۴۴۲۸	۲۰۲	۲۲۵	۳۹۸۳
۱۲	خراسان	۹۶۴	۲۸۵۳	۱۸۵۸۵	۱۴۸	۶۹۶	۳۹۵۲
۱۳	اصفهان	۹۵۸	۱۲۳۳	۱۰۷۴۱	۱۱۰	۶۲۷	۱۸۵۵
۱۴	سیستان و بلوچستان	۲۳۸	۲۸۴۴	۲۹۲۹	۲۳۰	۲۳۹	۲۸۲۲
۱۵	کردستان	۲۰۵	۳۲۱۷	۳۹۵۸	۱۶۷	۳۵۷	۱۸۴۷
۱۶	عمدان	۴۸۹	۱۹۷۳	۷۶۴۲	۱۲۶	۴۱۱	۲۳۴۷
۱۷	چهارمحال و بختیاری	۳۲۰	۱۲۵۹	۴۳۳۸	۹۳	۱۲۵	۳۲۲۳
۱۸	لرستان	۲۰۳	۳۵۲۷	۲۸۰۳	۱۸۵	۲۰۰	۳۵۸
۱۹	ایلام	۲۷	۷۸۹۸	۱۱۴۹	۱۸۶	۷۶	۲۸۰۶
۲۰	کهگیلویه و بویراحه	۲۲۷	۱۳۰۲	۱۵۸۴	۲۷۳	۶۳	۴۶۱۷
۲۱	بوشهر	۱۹۵	۱۵۰۴	۱۷۴۲	۱۶۸	۱۴۷	۱۷۵۶
۲۲	زنجان	۲۴۰	۳۸۱۰	۵۶۱۸	۱۶۳	۵۷۳	۱۵۹۶
۲۳	سمنان	۹۱	۱۹۰۵	۱۴۴۶	۱۲۰	۵۱	۳۳۹۹
۲۴	یزد	۳۱۹	۶۱۷	۱۶۶۳	۱۱۸	۱۰۷	۱۸۳۹
۲۵	هرمزگان	۱۴۳	۳۱۶۶	۲۱۲۷	۲۱۳	۳۰۷	۱۴۷۹

مأخذ آمارها: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶. (تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۷).

در سال ۱۳۵۵ در کل کشور در مقابل هر ۷۹ نفر یک کارگاه بازرگانی وجود داشته که در سال ۱۳۶۵ این رقم به ۶۱ نفر در مقابل یک کارگاه کاهش یافته است.

۴ - پراکندگی سرانه کارگاههای بازرگانی در کشور

در اینجا لازم است اشاره‌ای به تعداد سرانه واحدهای بازرگانی کشور در دو مقطع زمانی ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ داشته باشیم^۱، در سال ۱۳۵۵ در کل کشور در مقابل هر ۷۹ نفر یک کارگاه یا واحد بازرگانی وجود داشته که این رقم در سال ۱۳۶۵ به ۶۱ نفر در مقابل یک واحد کاهش یافته است که این امر بیانگر افزایش تعداد واحدهای بازرگانی در مقابل افراد جامعه می‌باشد. طی سال ۱۳۵۵ در نقاط شهری در مقابل هر ۸۷۳ نفر یک واحد بازرگانی در حالیکه در مناطق روستائی در برابر هر ۵۶۴۸ نفر یک واحد وجود داشته است. همین ارقام برای سال ۱۳۶۵ نشان می‌دهد که در این سال برای هر ۲۵۲ نفر در مناطق شهری یک واحد بازرگانی و در مناطق روستائی برای هر ۱۹۰۸ نفر یک واحد بازرگانی فعالیت می‌کرده است. چنانچه ملاحظه می‌شود هر دو رقم نسبت به سال ۱۳۵۵ کاهش یافته‌اند؛ یعنی، در سال ۱۳۶۵ در مقابل تعداد کمتری از افراد یک واحد بازرگانی از نوع عمده‌فروشی وجود داشته است. در سال ۱۳۵۵ در مناطق شهری برای هر ۶۰ نفر یک واحد خرده‌فروشی فعالیت می‌نموده در حالیکه در مناطق روستائی در این سال برای هر ۱۶۶ نفر یک واحد وجود داشته است.

همین ارقام برای سال ۱۳۶۵ کاهش می‌یابند؛ یعنی، در مناطق شهری در این سال در برابر هر ۵۶ نفر یک واحد خرده‌فروشی و در مناطق روستائی برای هر ۱۴۵ نفر یک واحد خرده‌فروشی فعالیت می‌کرده است. مقایسه تعداد سرانه واحدهای رستوران و هتلداری در سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ نیز همان اختلاف بین مناطق شهری و روستائی و همان روند (کاهش تعداد جمعیت در مقابل یک واحد) را نشان می‌دهد. در سال ۱۳۵۵ در برابر هر ۶۶۲ نفر در مناطق شهری یک واحد رستوران و یا هتل وجود داشته در حالیکه در مناطق روستائی برای هر ۱۵۴۱ نفر یک واحد موجود بوده است، ضمن اینکه در سال ۱۳۶۵ در مناطق شهری برای هر ۵۲۵ نفر یک واحد رستوران و هتل و در مناطق روستائی برای هر ۱۲۴۰ نفر یک واحد وجود داشته است.

این ارقام برای استانهای مختلف کشور نیز محاسبه گردیده‌اند. مروری اجمالی بر این ارقام نشان می‌دهد که اختلاف استانهای مختلف کشور از این ابعاد - علی‌رغم آنکه واحدهای بازرگانی در سطح کشور از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ در حال افزایش بوده‌اند - بسیار عمیق است. بعبارت دیگر این ارقام دو نکته اساسی را نشان می‌دهد: اولاً، تعداد واحدهای بازرگانی افزایش یافته که این در ارقام سرانه بنحوی ملموس است؛ یعنی، در سال ۱۳۶۵ در مقابل تعداد کمتری از افراد

(۱). این ارقام در جداول (۸)، (۱۰) و (۱۱) محاسبه و منعکس گردیده است.

جامعه یک واحد بازرگانی وجود داشته است. ثانیاً، اختلاف بین استانهای مختلف کشور از این لحاظ بسیار زیاد است.

۵ - ساختار ارتباطی (داده - ستانده) بازرگانی داخلی با سایر بخشها.

چنانچه در جدول (۱) نیز ملاحظه نمودیم بخش بازرگانی (عمده فروشی و خرده فروشی) سهم قابل ملاحظه ای در تولید ناخالص ملی دارا می باشد، که این امر به نوبه خود بیانگر آن است که در تحلیل داده - ستانده اقتصاد و ارتباطات بین بخشی، این بخش، از جایگاه ویژه ای برخوردار خواهد بود. در این قسمت به تجزیه و تحلیل جایگاه بخش بازرگانی در جدول داده - ستانده ایران در سال ۱۳۶۳ می پردازیم.^۱

در جدول (۱۲)^۲ ارزش داده های بخش

بازرگانی به دیگر بخشها و همچنین ستانده های این بخش از سایر بخشهای اقتصاد آورده شده است. از ناحیه داده ها چنانچه ملاحظه می شود، این بخش بدون استثناء داده هایی را در اختیار سایر بخشها قرار می دهد، بعبارت دیگر کلیه بخشها از تولیدات بخش بازرگانی که همانا خدمات فروش می باشد به گونه ای بهره مند می شوند. وجود چنین پدیده ای البته از آنجا که کلیه محصولات بخشها در نهایت می بایستی در بازار بفروش برسند امری مسلم و قطعی است، لیکن نکته قابل توجه سهم و اهمیت این داده ها در کل داده های هر بخش می باشد، که در بسیاری از موارد از اهمیت قابل ملاحظه ای نیز برخوردار است^۳، با این حال وجود چنین خصیصه ای در اقتصاد کشور، بعد تجاری بودن آن را بیش از پیش آشکار می نماید.^۴

بر اساس ارقام جدول مذکور در سال

(۱). پس از سال ۱۳۴۹ که اولین جدول داده - ستانده اقتصاد کشور محاسبه گردیده بود، در سال های اخیر مجموعه جداول داده - ستانده دیگری توسط سازمان برنامه و بودجه برای سال ۱۳۶۳ محاسبه گردید که نتایج آن در سال ۱۳۶۸ منتشر شد، این جداول به نوبه خود کاملتر و دقیقتر از جداول قبلی بنظر می رسند، و در صورتی که از همین متد جداول برای سالهای بعد نیز محاسبه شوند می توانند نتایج ارزنده ای را در تحلیلهای اقتصاد کشور داشته باشند. این جدول دارای ۹۲ بخش می باشد.

(۲). این جدول که فقط داده ها و ستانده های بخش بازرگانی را مد نظر دارد، از جدول (۲) جداول ارائه شده استخراج گردیده است که البته جدول اصلی بوده و مجموعه جداول دیگر از این جدول استخراج گردیده اند.

(۳). این بحث مفصلاً با استفاده از جدول (۱۲) این مقاله توضیح داده خواهد شد.

(۴). این موضوع را از سایر جدولهای تهیه شده در مجموعه جداول داده - ستانده بویژه جداول (۵)، (۶)، (۷) و (۸) می توان بخوبی یافت که پرداختن به آنها نیاز به بحثی جداگانه دارد که پرداختن به جزئیات آنها خارج از موضوع این مقاله می باشد.

در سال ۱۳۶۵ در مناطق شهری برای هر ۵۶ نفر یک واحد خرده‌فروشی و در مناطق روستائی برای هر ۱۴۵ نفر یک واحد خرده‌فروشی فعالیت می‌کرده است.

در کل داده‌ها به آنها ایفا می‌نماید. از جانب دیگر و برخلاف مسیر داده‌ها، بخش بازرگانی با بخشهای کمتری و در موارد محدودتری ارتباط دارد. بعبارت دیگر از داده‌های سایر بخشها به میزان محدودی استفاده می‌کند. این بخش بطور کلی ۳۲۲۵۴۱ میلیون ریال از بخشهای اقتصادی دریافت می‌نماید که پس از کسر داده‌هایش از خودبخش (۲۳۶۶۴ میلیون ریال)، معادل ۲۹۸۸۷۷ میلیون ریال از سایر بخشهای اقتصاد دریافت می‌نماید که در این میان بیشترین داده‌ها را از بخشهای، خدمات مالی (۸۶۹۶۸ میلیون ریال)، نیرو (۲۷۶۶۹ میلیون ریال)، حمل و نقل جاده‌ای و انبار (۲۲۸۷۷ میلیون ریال)، ساختمان (۲۲۵۱۰ میلیون ریال)، خدمات بازرگانی و مستغلات (۲۹۱۰۲ میلیون ریال)، خدمات شخصی و خانگی (۱۷۲۱۶ میلیون ریال)، تجهیزات اداری و سایر ماشینهای غیرالکتریکی (۱۴۵۳۱ میلیون ریال) و ارتباطات (۹۰۵۴ میلیون ریال) دریافت می‌نماید.

بخش بازرگانی ارتباط متقابل با کلیه بخشها ندارد.

۱۳۶۳ بخش بازرگانی معادل ۱۰۱۹۳۵۷ میلیون ریال داده در اختیار سایر بخشهای اقتصادی گذاشته است که در این میان بیشترین داده‌ها را در اختیار بخشهای ساختمان (۱۹۲۶۴۰ میلیون ریال)، دامداری و شکار (۱۶۰۳۳۸ میلیون ریال)، کشتارگاهها و سردخانه‌ها (۹۲۴۳۱ میلیون ریال)، تولیدات کشاورزی (۶۳۲۵۵ میلیون ریال)، غلات (۵۰۸۱۰ میلیون ریال)، بافندگی و نخ‌ریسی (۴۰۵۲۷ میلیون ریال)، دفاع (۳۱۱۹۷ میلیون ریال)، نان و شیرینی (۳۰۷۲۸ میلیون ریال)، حمل و نقل جاده‌ای و انبار (۲۶۳۰۱ میلیون ریال)، پوشاک بدون کفش (۲۱۵۷۳ میلیون ریال)، خودبخش بازرگانی (۲۳۶۶۴ میلیون ریال)، محصولات اساسی آهنی و فولادی (۲۰۲۶۸ میلیون ریال)، خدمات شخصی و خانگی (۱۸۲۰۹ میلیون ریال)، الیاف مصنوعی و رنگها، جلادهنده‌ها (۱۵۰۳۹ میلیون ریال)، محرکه‌ها (۱۵۷۸۷ میلیون ریال) و رستوران (۱۳۴۳۲ میلیون ریال) قرار داده است. البته سایر بخشها نیز به نوبه خود از تولیدات بخش بازرگانی استفاده می‌نمایند، ملاحظه سایر موارد جدول اصلی داده و ستانده در مورد دیگر بخشها نشان می‌دهد که بسویژه در موارد فوق‌الذکر، داده‌های بخش بازرگانی به آنها سهم مهمی

جدول (۱۲): جدول داده‌ها و ستانده‌های بخش بازرگانی با دیگر بخشهای اقتصادی کشور در سال
 ارقام به: ارزش تولید کنندگان و میلیون ریال

۱۳۹۳

ردیف	نام بخش	داده‌ها	ستانده‌ها	ردیف	نام بخش	داده‌ها	ستانده‌ها
۱	تولیدات کشاورزی	۶۳۲۵۵	۲۸۸	۲۶	تولیدات چرم	۱۴۰	۴۱۷
۲	دامداری و شکار	۶۰۳۳۸	۴۰۵	۲۷	کفش (بدون کفشهای پوستیکی)	۴۵۸۴	۰
۳	جنگل و مرتع	۶۰۲	۱۴۳	۲۸	الوار و تخته	۶۹۶۹	۶۰۵
۴	ماهیگیری	۱۶۱۳	۰	۲۹	تولیدات چوبی	۵۱۰	۱۴۵۳
۵	نفت خام و گاز طبیعی	۱۴۱۱	۰	۳۰	میل و لوازم چوبی	۱۵۹۶	۴۳۰۸
۶	سایر معادن	۴۲۴۸	۳۶	۳۱	کافه و تولیدات کافه‌ای	۳۴۰۱	۳۴۲۶
۷	کشتارگانها و سردخانه‌ها	۹۲۴۳۱	۸۱	۳۲	چاپ و انتشارات	۱۴۲۹	۲۲۲۷
۸	تولیدات لبنی	۲۸۶۱	۵۱۹	۳۳	مواد شیمیایی اصلی	۹۵۱	۹۷۲
۹	میوه‌ها و سبزیجات	۹۳۹۸	۲۹۲	۳۴	کودها و سم‌ها	۸۷۶	۰
۱۰	مواد غذایی دریایی کنسرو شده	۶۴۶	۳۱۵	۳۵	الیاف مصنوعی، رنگها و جلا دهنده‌ها	۱۵۰۳۹	۲۵۱۳
۱۱	سایر تولیدات غذایی	۲۹۳۸	۱۱۱	۳۶	دارو	۲۷۰۶	۰
۱۲	روغن	۶۱۳۰	۱۰۷	۳۷	سابونها، شوینده‌ها و ازاین قبیل	۴۳۷۴	۳۵۳
۱۳	تولیدات فلز	۵۰۸۱۰	۳۷۹	۳۸	تولیدات پالایشگاههای نفت	۲۹۵۶	۸۰۵۱
۱۴	نان و شیرینی	۳۰۷۲۸	۰	۳۹	سایر تولیدات نفتی و ذغالی	۴۶۵	۳۲۴
۱۵	شکر	۳۴۲۳	۵۴	۴۰	لاستیکها، تیوپ‌ها و سایر تولیدات لاستیکی	۲۹۶۴	۱۶۴
۱۶	خوراک دام	۲۸۶۸	۰	۴۱	شیشه و تولیدات شیشه‌ای	۲۰۹۰	۲۲۳
۱۷	نوشیدنی‌ها	۲۴۳۲	۳۷	۴۲	سیمان - آهک و گچ	۴۴۴	۰
۱۸	توتون	۸۷۹	۰	۴۳	سفال گری چینی و ظروف سفالین	۴۰۰	۰
۱۹	بافتندگی و نخ ریزی	۴۰۵۲۷	۴۸۲	۴۴	محصولات گلی ساختمانی	۲۸۸۶	۰
۲۰	منسوجات (بدون پوشاک)	۳۲۱	۳۷۳	۴۵	سایر محصولات معدنی غیر فلزی	۵۰۸۰	۱۳۲۸
۲۱	محصولات کشفاب	۴۲۱۳	۰	۴۶	محصولات اساسی آهنی و فولادی	۲۰۲۶۸	۱۰۲۸
۲۲	فرش و گلیم	۶۷۰۴	۰	۴۷	محصولات اساسی فلزات غیر آهنی	۲۵۷۲	۵۶۷
۲۳	سایر منسوجات	۸۹۳	۸۸۵	۴۸	کار و چنگال، ابزارهای دستی	۱۲۹۶	۲۷۸۳
۲۴	پوشاک (بدون کفش)	۲۱۵۷۳	۰	۴۹	میل و لوازم ساخته شده از فلز	۱۴۷۷	۲۶۷۹
۲۵	چرم و خز	۴۲۹۲	۲۰	۵۰	محصولات فلزات ساختمانی	۲۲۲۶	۳۲۲۳

ردیف	نام بخش	داده ها	ستانده ها	ردیف	نام بخش	داده ها	ستانده ها
۵۱	تولیدات فلزی بدون ماشین آلات	۳۵۵۱	۸۳۳	۷۲	حمل و نقل جاده ای و اتوبار	۲۶۳۰۱	۲۲۸۷۷
۵۲	موتورها و توربین ها	۱۷۹۸	۱۶۲۲	۷۳	حمل و نقل هوایی	۳۷۳۴	۱۲۷
۵۳	ماشین آلات و تجهیزات کشاورزی	۴۵۳۶	۰	۷۴	حمل و نقل دریایی	۴۴۶۸	۱۲
۵۴	ماشینهای فلزی و چوبی	۴۰۶	۳۰۰	۷۵	خدمات حمایتی حمل و نقل جاده ای	۱۰۴۱	۰
۵۵	تجهیزات اداری و سایر ماشین های غیر الکتریکی	۵۰۴۰	۱۴۵۳۱	۷۶	خدمات حمایتی حمل و نقل هوایی	۹۱	۰
۵۶	منابع مخصوص ماشین و تجهیزات	۲۸۰۴	۹۵۱	۷۷	خدمات حمایتی حمل و نقل زمینی	۳۰۵	۷
۵۷	صنایع الکتریکی	۱۲۳۱	۵۷۷	۷۸	ارتباطات	۲۲۶۹	۹۰۵۴
۵۸	رادیو، تلویزیون و تجهیزات اجتماعی	۲۰۴۲	۶۵۲	۷۹	بازرگانی	۲۳۶۶۴	۲۳۶۶۴
۵۹	لوازم الکتریکی منزل	۳۵۹۴	۰	۸۰	رستوران ها	۱۳۴۲۲	۴۶۵
۶۰	سایر تجهیزات الکتریکی	۴۵۲۰	۳۷۸۳	۸۱	هتل داری	۱۵۵۵	۶۳۶
۶۱	کشتی سازی و تجهیزات راه آهن	۴۶۳	۴۴	۸۲	خدمات مالی	۲۱۰۲	۸۶۹۶۱
۶۲	محرکه ها	۱۵۷۸۷	۳۵۰	۸۳	خدمات بیمه	۱۰۴	۴۲۹۷
۶۳	موتورسیکلت و دوچرخه	۳۲۷۸	۶۰	۸۴	بازرگانی و مستغلات	۷۶۱۷	۳۹۱۰۲
۶۴	هواپیما و وسایل نقلیه دیگر	۵	۲۸۶	۸۵	آموزش خصوصی	۲۹۴۶	۵۶۸
۶۵	لوازم علمی و فنی	۶۰۸	۲۷۹۷	۸۶	آموزش عمومی	۴۸۳۳	۰
۶۶	سایر محصولات صنعتی	۳۵۵	۴۹۴۷	۸۷	بهداشت خصوصی	۶۱۱۰	۰
۶۷	الکتریسته و نیرو	۶۳۸۰	۲۷۶۶۹	۸۸	بهداشت عمومی	۵۳۲۳	۰
۶۸	گاز	۱۰۰۲	۶۲۸	۸۹	دفاع	۳۱۱۹۷	۰
۶۹	مخازن آب	۱۰۹۵	۲۰۶۷	۹۰	امور عمومی	۸۲۴۱	۰
۷۰	ساختمان	۱۹۲۶۴۰	۲۲۵۱۰	۹۱	خدمات تفریحی	۳۳۸	۰
۷۱	حمل و نقل راه آهن	۲۲۲۳	۲۸۱	۹۲	خدمات شخصی و خانگی	۱۸۲۰۹	۱۷۲۱۶

مأخذ: وزارت برنامه و بودجه. جداول داده - ستانده اقتصاد ایران سال ۱۳۶۳. (تهران: وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۸).

توضیح جدول: ارقام مندرج در ستون داده ها ارزش کالاها (خدماتی) است که بخش بازرگانی به دیگر بخشها می دهد و ارقام مندرج در ستون ستانده ها ارزش کالاهائی است که از دیگر بخشها دریافت می کند.

مقایسه‌ای اجمالی از ترکیب و اهمیت داده‌ها و ستانده‌های بخش بازرگانی نشان می‌دهد که این بخش، ارتباطات متقابل با کلیه بخشها ندارد و داده‌های بیشتر را لزوماً در اختیار بخشهایی که ستانده بیشتری از آن دریافت می‌کند قرار نمی‌دهد. بیشترین ارتباط متقابل بخش بازرگانی از لحاظ مقدار داده‌پرداختی و ستانده دریافتی با بخشهای ساختمان، خدمات شخصی و خانگی، حمل و نقل جاده‌ای و انبار، محصولات اساسی آهنی و فولادی، مبیل و لوازم ساخته شده از فلز، محصولات فلزات ساختمانی، موتورها و توربین‌ها و سایر تجهیزات الکتریکی می‌باشد. البته عدم وجود ارتباط متقابل در سایر زمینه‌ها تا حدودی قابل توجیه و مسلم است. علاوه بر آنچه در جدول (۱۲) بصورت بخشهای مختلف اقتصاد آمده دنباله این جدول که مربوط به عرضه و تقاضای بخش بازرگانی می‌باشد در جدول بعدی (جدول ۱۳) منعکس گردیده است. براساس ارقام این جدول، کل تقاضا برای تولیدات بخش بازرگانی در سال ۱۳۶۳ معادل ۱۰۱۹۳۵۷ میلیون ریال می‌باشد، این رقم درحقیقت عرضه داده‌های بخش بازرگانی را نیز نشان می‌دهد و این درحالی است که کل نهاده‌های واسطه دریافتی از سایر بخشها توسط بخش بازرگانی معادل ۳۲۲۵۴۱ میلیون ریال می‌باشد که ۳/۱۶ برابر کمتر از تقاضای واسطه می‌باشد، عرضه کل بخش بازرگانی معادل ۲۶۹۹۳۹۳ میلیون ریال می‌باشد که با تقاضای آن

(۲۶۹۹۳۹۳ میلیون ریال) برابر است. در جدول (۱۴): ضریب داده‌های مورد نیاز هر بخش از بخش بازرگانی جهت تولید یکصد ریال محصول نهائی و همچنین ضریب ستانده‌های مورد نیاز بخش بازرگانی از بخشهای دیگر به منظور تولید یکهزار ریال محصول نهائی آورده شده است. ارقام این جدول می‌تواند ارتباطات بخش بازرگانی با دیگر بخشها را روشنتر بیان نماید. چنانچه ملاحظه می‌شود کلیه بخشهای اقتصادی جهت تولید یکهزار ریال محصول نهائی خود از محصول نهائی بخش بازرگانی استفاده می‌نمایند، در این میان بخشهای نظیر: دامداری و شکار (۱۳/۲ درصد)، کشتارگاهها و سردخانه‌ها (۱۱/۳ درصد)، تولیدات لبنی (۱۱/۴ درصد)، میوه و سبزیجات (۲۲/۹ درصد)، خوراک دام (۱۴/۱ درصد)، بافندگی و نخ‌ریسی (۱۰/۷ درصد)، منسوجات (۱۷/۹ درصد)، محصولات کشفاف (۱۵/۹ درصد)، فرش و گلیم (۱۴/۷ درصد)، پوشاک بدون کفش (۲۰/۵ درصد)، چرم و خز (۱۶ درصد)، تولیدات چرمی (۱۴/۳ درصد)، کفش (۱۳/۹ درصد)، تولیدات چوبی (۱۴/۸ درصد)، الیاف مصنوعی (۱۳/۷ درصد)، مبیل و لوازم ساخته شده از فلز (۱۱/۶ درصد)، ماشین‌آلات و تجهیزات کشاورزی (۱۲/۰ درصد) و موتورسیکلت و دوچرخه (۱۸/۹ درصد) بالاترین درصدها را به لحاظ استفاده از خدمات بخش بازرگانی به منظور تولید محصول نهائی خود برخوردار می‌باشند.

جدول (۱۳): ارزش عرضه و تقاضا و ترکیب عوامل تولید در بخش بازرگانی در سال ۱۳۶۳

ارقام به میلیون ریال

ردیف	نام بخش	ارزش داده	ردیف	نام بخش	ارزش ستاده
۱	کل تقاضای واسطه	۱۰۱۹۳۵۷	۱	کل نهاده های واسطه	۳۲۲۵۴۱
۲	هزینه های مصرفی خصوصی - مناطق شهری	۹۲۶۶۱۶	۲	جبران خدمات کارکنان	۹۶۳۵۴
۳	هزینه های مصرفی خصوصی - مناطق روستایی	۴۷۷۳۴۶	۳	ماراد عملیات	۳۲۸۰۴۹۸
۴	کل هزینه های مصرفی خصوصی	۱۴۰۳۹۶۲	۴	ارزش افزوده به هزینه عوامل	۲۳۷۶۸۵۲
۵	هزینه های مصرفی دولت	۰	۵	کل نهاده به هزینه عوامل	۲۶۹۹۳۹۳
۶	تشکیل سرمایه ثابت ناخالص	۱۸۴۰۹۸	<p>مأخذ: وزارت برنامه و بودجه: جداول داده و ستانده برای اقتصاد ایران ۱۳۶۳. (تهران: وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۸).</p>		
۷	افزایش موجودی	۸۱۱۷۵	<p>تولید هواپیما و وسایل نقلیه دیگر (۲/۰ درصد)، خدمات حمایتی حمل و نقل زمینی (۶/۰ درصد)، بیمه (۴/۰ درصد)، خدمات بازرگانی و مستغلات (۴/۰ درصد)، آموزش خصوصی (۳/۳ درصد) و... کمترین وابستگی را به خدمات و محصول نهایی بخش بازرگانی دارا می باشند.</p> <p>از جانب دیگر، بخش بازرگانی در تولید یک هزار ریال محصول نهایی، تنها از محصول نهایی ۲۳ بخش دیگر استفاده می کند و در مجموع نیز با احتساب آنچه از خودبخش استفاده می نماید ۱۱/۹ درصد از داده های مورد نیازش را از بخشهای اقتصادی تأمین می نماید؛ یعنی، وابستگی کمی به بخشهای اقتصادی دارد. مالیاتهای غیرمستقیم و مازاد</p>		
۸	صادرات کالاهای خدمات	۱۰۸۰۱			
۹	کل تقاضای نهایی	۱۶۸۰۰۳۶			
۱۰	کل تقاضا	۲۶۹۹۳۹۳			
۱۱	تولید داخلی	۲۶۹۹۳۹۳			
۱۲	واردات کالاهای و خدمات	۰			
۱۳	حقوق گمرکی واردات	۰			
۱۴	سود بازرگانی واردات	۰			
۱۵	سایر مالیاتهای غیرمستقیم	۰			
۱۶	کمکهای دولت	۰			
۱۷	خالص مالیاتهای غیرمستقیم	۰			
۱۸	حاشیه بازرگانی	۰			
۱۹	حاشیه حمل و نقل	۰			
۲۰	کل عرضه	۲۶۹۹۳۹۳			

در عین حال بخشهایی مانند: نفت خام و گاز طبیعی (۱/۰ درصد)، معادن (۳ درصد)، توتون (۸/۰ درصد)، دارو (۴/۵ درصد)،

جدول (۱۴): ماتریس میانی و ضرایب داده‌ها (ماتریس C): ارزش داده‌های پرداختی به بخشها و ستانده‌های دریافتی از بخشها برای تولید ۱۰۰۰ ریال محصول نهائی. ارقام در: هر ۱۰۰۰ ریال از محصول

ردیف	نام بخش	داده‌ها	ستانده‌ها	ردیف	نام بخش	داده‌ها	ستانده‌ها
۱	تولیدات کشاورزی	۲۸	۰	۲۶	تولیدات چرمی	۱۴۳	۰
۲	دامداری و شکار	۱۳۳	۰	۲۷	کفش (بدون کفشهای پلاستیکی)	۱۳۹	۰
۳	جنگل و مرتع	۱۴	۰	۲۸	الوار و تخته	۷۹	۰
۴	ماهیگیری	۳۹	۰	۲۹	تولیدات چوبی	۱۴۸	۱
۵	نفت خام و گاز طبیعی	۱	۰	۳۰	مبل و لوازم چوبی	۱۵۲	۲
۶	سایر معادن	۳۰	۰	۳۱	کاذب‌تولیدات کاغذی	۶۱	۱
۷	کشتارگاهها و سردخانه‌ها	۱۱۳	۰	۳۲	چاپ و انتشارات	۷۱	۱
۸	تولیدات لبنی	۱۱۴	۰	۳۳	مواد شیمیائی اصلی	۴۳	۰
۹	میوه‌ها و سبزیجات	۲۲۹	۰	۳۴	کودها و سم‌ها	۸۵	۰
۱۰	مواد غذایی دریائی کنسرو شده	۷۷	۰	۳۵	الیاف مصنوعی، رنگها و جلا دهنده‌ها	۱۳۷	۱
۱۱	سایر تولیدات غذایی	۱۱۷	۰	۳۶	دارو	۵۴	۰
۱۲	روغن	۱۴۳	۰	۳۷	صابون - شوینده‌ها و آرایه‌ها	۷۵	۰
۱۳	تولیدات غله	۹۱	۰	۳۸	تولیدات پالایشگاههای نفت	۱۷	۳
۱۴	نان و شیرینی	۸۰	۰	۳۹	سایر تولیدات نفتی و ذغالی	۱۰۸	۰
۱۵	شکر	۵۶	۰	۴۰	لاستیکها، تیوپ‌ها و سایر تولیدات لاستیکی	۴۹	۱
۱۶	خوراک دام	۱۴۱	۰	۴۱	شیشه و تولیدات شیشه‌ای	۶۹	۰
۱۷	نوشیدنی‌ها	۴۹	۰	۴۲	سیمان، آهک و گچ	۷۴	۰
۱۸	توتون	۸	۰	۴۳	سفالگری، چینی و ظروف سفالین	۴۶	۰
۱۹	بافتندگی و تنگ ریسی	۱۰۷	۰	۴۴	محصولات گلی ساختمانی	۳۴	۰
۲۰	منسوجات (بدون پوشاک)	۱۷۹	۰	۴۵	سایر محصولات معدنی غیر فلزی	۹۹	۰
۲۱	محصولات کشفاف	۱۵۹	۰	۴۶	محصولات اصلی آهنی و فولادی	۹۳	۰
۲۲	فروش و گلبم	۱۴۷	۰	۴۷	محصولات اساسی فلزات غیر آهنی	۵۳	۰
۲۳	سایر منسوجات	۸۸	۰	۴۸	کاردرچنگال، ابزارهای دستی	۸۱	۱
۲۴	پوشاک (بدون کفش)	۲۰۵	۰	۴۹	مبل و لوازم ساخته شده از فلز	۱۱۶	۱
۲۵	چرم و خز	۱۶۰	۰	۵۰	محصولات فلزات ساختمانی	۷۱	۱

ردیف	نام بخش	داده ها	ستاده ها	ردیف	نام بخش	داده ها	ستاده ها
۵۱	تولیدات فلزی بدون ماشین آلات	۵۸	۰	۷۲	حمل و نقل جاده ای و اتوبان	۲۱	۸
۵۲	موتورها و توربین ها	۶۳	۱	۷۳	حمل و نقل هوایی	۶۶	۰
۵۳	ماشین آلات و تجهیزات کشاورزی	۱۲۰	۰	۷۴	حمل و نقل دریایی	۶۹	۰
۵۴	ماشینهای فلزی و چوبی	۳۸	۰	۷۵	خدمات حمایتی حمل و نقل جاده ای	۱۵	۰
۵۵	تجهیزات اداری و سایر ماشینهای غیر الکتریکی	۶۰	۵	۷۶	خدمات حمایتی حمل و نقل هوایی	۱۵	۰
۵۶	صنایع مخصوص ماشین و تجهیزات	۵۶	۰	۷۷	خدمات حمایتی حمل و نقل زمینی	۶	۰
۵۷	صنایع الکتریکی	۶۱	۰	۷۸	ارتباطات	۳۱	۳
۵۸	رادیو، تلویزیون و تجهیزات اجتماعی	۳۷	۰	۷۹	بازرگانی	۹	۹
۵۹	لوازم الکتریکی منزل	۷۵	۰	۸۰	رستوران	۶۹	۰
۶۰	سایر تجهیزات الکتریکی	۶۵	۱	۸۱	مهنداری	۲۶	۰
۶۱	گتسی سازی و تجهیزات راه آهن	۶۳	۰	۸۲	خدمات مالی	۱۲	۳۲
۶۲	محرکه ها	۴۸	۰	۸۳	بیمه	۴	۲
۶۳	موتورسیکلت و دوچرخه	۱۸۹	۰	۸۴	بازرگانی و مستغلات	۴	۱۱
۶۴	هواپیما و وسایل نقلیه دیگر	۴۲	۰	۸۵	آموزش خصوصی	۳۳	۰
۶۵	لوازم علمی و فنی	۴۲	۱	۸۶	آموزش عمومی	۱۰	۰
۶۶	سایر محصولات صنعتی	۶۸	۲	۸۷	بهداشت خصوصی	۲۲	۰
۶۷	الکتریسیته	۵۰	۱۰	۸۸	بهداشت عمومی	۲۸	۰
۶۸	گاز	۲۹	۰	۸۹	دفاع	۳۳	۰
۶۹	مخازن آب	۲۶	۱	۹۰	امور عمومی	۱۶	۰
۷۰	ساختن	۹۵	۸	۹۱	خدمات تفریحی	۳۳	۰
۷۱	حمل و نقل راه آهن	۸۹	۰	۹۲	خدمات شخصی و داخلی	۴۸	۶

مأخذ: وزارت برنامه و بودجه. جداول داده - ستانده اقتصاد ایران سال ۱۳۶۳، (تهران: وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۸).

توضیح جدول: در این جدول ستون داده ها بدین معناست که هر بخش اقتصادی برای تولید ۱۰۰۰ ریال محصول نهائی چه مقدار از بخش بازرگانی می گیرد. همچنین ارقام ستون ستانده ها، نشان می دهند که بخش بازرگانی برای تولید ۱۰۰۰ ریال محصول نهائی چه مقدار از دیگر بخشها دریافت می کند. در اینجا جمع ستون

عملیات باقیمانده (۱/۸۸ درصد) را می‌پوشانند. از ۱۱/۹ درصد ستانده از بخشهای اقتصادی بیشترین سهم متعلق به بخشهای خدمات مالی (۳/۲ درصد)، خدمات بازرگانی و مستغلات (۱/۱ درصد)، ساختمان (۰/۸ درصد)، حمل و نقل جاده‌ای و انبار (۰/۸ درصد) و خدمات شخصی و خانگی (۰/۶ درصد) می‌باشد.

رسمی و قانونی صورت می‌پذیرد. از ویژگیهای بازرگانی داخلی زیرزمینی آن است که در این رابطه ارائه آمار و اطلاعات امکانپذیر نیست، هرچند عدم وجود چنین آمار و اطلاعاتی دلیلی برای عدم توجه و تحلیل این بخش نمی‌باشد! نگاهی گذرا در گوشه و کنار میادین، خیابانها، بازارها و محلات تجمع و گذار

بخش بازرگانی در تولید هزار ریال محصول نهائی، از محصولات نهائی ۲۳ بخش دیگر استفاده می‌کند.

۶- بازرگانی داخلی غیررسمی (زیرزمینی)

مطلب بسیار مهمی که در تحلیل ساختار بازرگانی داخلی کشور طی سالهای گذشته و اخیر می‌بایستی اکیداً مورد توجه قرار گیرد ساختار زیرزمینی بازرگانی داخلی است. منظور از این ساختار، مجموعه فعالیتهای بازرگانی (اعم از عمده‌فروشی و خرده‌فروشی) است که خارج از مکانیسم

مردم در کلیه شهرها و روستاهای کشور بخوبی نشان می‌دهد که بازرگانی داخلی کشور دارای یک سیستم زیرزمینی نسبتاً وسیع (آنچه اصطلاحاً بازار سیاه و... می‌نامند) می‌باشد. این موضوع جای هیچگونه تردیدی نیست که این سیستم اگرچه در سالهای پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در کشور وجود داشته لیکن به وسعت و پیچیدگی بازار کنونی نبوده است. در حال حاضر قسمت اعظمی از جمعیت

▶ داده‌ها معنای خاصی ندارد. تنها جمع ستون ستانده‌ها که برابر ۱۱۹ می‌باشد کل نهاده‌های واسطه بکاررفته در بخش بازرگانی را نشان می‌دهد.

(۱). در بیشتر کشورها بویژه کشورهای جهان‌سومی که اقتصاد زیرزمینی فعال است، مطالعاتی به منظور شناخت حجم و ابعاد این اقتصاد که بطور عمده در بخش بازرگانی متمرکز است صورت گرفته است، لیکن در ایران علی‌رغم وجود چنین وضعی بویژه طی ده سال گذشته، هنوز مطالعه عملی و قابل استفاده‌ای در این زمینه صورت نگرفته است.

— کثیر — بیکار کشور در این بخش از بازرگانی داخلی کشور فعال می‌باشند. دستفروشها و بسیاری از کارگاههای بازرگانی که بطور غیرقانونی و بدون پروانه تأسیس و مشغول به کار هستند از جمله این افراد می‌باشند. وجود بازرگانی داخلی زیرزمینی ناشی از اختلالات اساسی در سیستم اقتصادی و بازرگانی کشور می‌باشد که به مرور زمان شکل گرفته و بتدریج رشد و گسترش یافته است. گسترش چنین پدیده‌ای در بازرگانی و اقتصاد کشور تأثیرات قابل ملاحظه‌ای بر بسیاری از متغیرهای اقتصادی کشور و از جمله قیمتها، جریان کالاها و خدمات و... بوجود می‌آورد.

باید توجه داشته باشیم که طی سالهای اخیر فعالیتهای اقتصاد زیرزمینی — که بطور عمده مربوط به فعالیتهای بازرگانی می‌گردند — در سطح کشور افزایش یافته است و این بدان معناست که سهم بخش بازرگانی از کل اقتصاد کشور بیشتر از ارقامی باشد که در صفحات پیش مورد توجه قرار گرفته‌اند، همچنین تعداد شاغلین بخش بازرگانی با در نظر گرفتن فعالیت شاغلین اقتصاد زیرزمینی از رقم ارائه شده آن بیشتر است. اگر چه شاغلین مذکور در مکان مشخصی فعالیت نمی‌نمایند لیکن اگر هر کدام از آنها و یا حداقل ۷۰ درصد از آنها بعنوان یک واحد بازرگانی محسوب شوند بر تعداد کارگاههای بازرگانی افزوده خواهد شد ضمن اینکه ماهیت این کارگاهها با

کارگاههای رسمی کشور تفاوتهای اساسی دارد، بطوریکه هرچند تعداد آنها گسترده است لیکن حجم فعالیت آنها (بجز مورد قاچاق) بسیار اندک می‌باشد. البته توجه به این نکته لازم است که وضعیت اقتصاد زیرزمینی در استانهای مختلف کشور متفاوت بوده و قسمت عمده‌ای از آن در استان تهران متمرکز گردیده است.

بدیهی است وجود چنین اقتصادی در مجموع اقتصاد کشور تأثیراتی در ارتباطات متقابل بخشها بوجود آورده که متأسفانه اثرات آن در جداول داده‌ها و ستانده‌های کشور ملحوظ نگردیده است.

۷ — جمع‌بندی و نتایج

در این قسمت مهمترین تغییرات ایجاد شده در بازرگانی داخلی که تقریباً جنبه ساختاری پیدا کرده و در مباحث پیشین مفصلاً مورد بحث و بررسی قرار گرفته است بطور خلاصه و بعنوان مهمترین نتایج این بررسی مورد اشاره قرار خواهند گرفت:

۱ — توجه به ساختار بازرگانی داخلی کشور و تغییرات آن بدلیل ارتباط تنگاتنگی که با ساختار اقتصادی سیاسی و اجتماعی کشور دارد تحت هر شرایطی امری لازم و اجتناب ناپذیر است.

۲ — طی دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ سهم بخش بازرگانی در اقتصاد کشور بشدت افزایش یافته و سهم آن از درآمد ملی به زیان دیگر بخشها رشد نموده بطوریکه سهم آن

وجود بازرگانی داخلی زیرزمینی ناشی از اختلالات اساسی در سیستم اقتصادی و بازرگانی کشور می‌باشد.

بعبارت دیگر سهم گروههای واسطه افزایش نشان می‌دهد.

۸ - نسبت اشتغال در بخش بازرگانی داخلی نسبت به اشتغال در کلیه بخشها در مقایسه با نسبت درآمدهای این بخش در مقابل سایر بخشها بسیار پائینتر است.

۹ - تعداد شاغلین در واحدهای بازرگانی، بسیار محدود و اندک می‌باشند و بیش از ۹۳ درصد واحدهای بازرگانی کمتر از ده نفر شاغل دارند. لذا ارتباط نزدیکی بین تعداد کارگاه و تعداد شاغلین وجود دارد.

۱۰ - طی دوره مطالعه اگر چه وضعیت اشتغال در کشور دستخوش تغییراتی گردیده و سهم اشتغال گروه خدمات نسبت به گروههای دیگر افزایش نشان می‌دهد لیکن این افزایش، کمتر متعلق به گروه بازرگانی بوده است.

۱۱ - فعالیت بازرگانی بطور عمده اختصاص به مردان دارد، با اینحال سهم شاغلین مرد و زن در گروه بازرگانی در مناطق شهری بیش از مناطق روستائی است.

۱۲ - تعداد کثیری از شاغلین بخش بازرگانی بصورت مستقل فعالیت می‌نمایند و طی سالهای مورد مطالعه سهم آنها از کل کارکنان در حال افزایش بوده است. در عین حال سهم مزد و حقوق‌بگیران نیز افزایش نشان می‌دهد.

حتی از مهمترین بخشهای دیگر نیز فزونی گرفته است.

۳ - سهم درآمد بخش بازرگانی از کل درآمد گروه خدمات - که بعنوان زیر گروه آن محسوب می‌شود - نیز افزایش یافته بطوریکه رشد ناهاهنگ و نامتوازن این بخش در میان گروههای دیگر اقتصادی و حتی بخشهای دیگر گروه اقتصاد بخوبی نمایان است.

۴ - رشد متوسط سالانه درآمد بخش بازرگانی طی دوره مورد مطالعه در حد قابل ملاحظه‌ای بیش از درآمد ملی سایر گروهها و بخشهای اقتصادی بوده و این اختلاف بتدریج گسترش یافته است.

۵ - رشد نامتناسب و بی‌رویه درآمد ملی بخش بازرگانی در سالهای مورد مطالعه اهمیت بسزائی در ناعادلانه کردن توزیع درآمد در کشور ایفا نموده است.

۶ - سهم هزینه‌های واسطه‌ای از ارزش کل تولید در بخش بازرگانی طی سالهای مذکور بشدت کاهش یافته و در عوض سهم ارزش افزوده بخش بازرگانی - که قبل از آنکه مفید باشد بطور عمده بر سطوح قیمتها منتقل می‌گردد - شدیداً رشد کرده است.

۷ - طی دوره مورد بررسی سهم واحدهای عمده‌فروشی از ارزش خدمات تولید شده رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است،

۱۳ - سهم شاغلین بخش بازرگانی از کل شاغلین در استانهای مختلف کشور متفاوت است. بالا ترین رقم که از متوسط کشور نیز بالاتر است متعلق به تهران و پائینترین رقم (۳/۸ درصد) متعلق به استان سیستان و بلوچستان است.

۱۴ - تعداد شاغلین بخش بازرگانی نسبت به کل شاغلین در استانهای محروم پائین و در استانهای غیرمحروم تقریباً بالاست.

۱۵ - طی دوره مورد مطالعه بهره‌وری نیروی انسانی در بازرگانی داخلی کشور بشدت افزایش یافته است. این افزایش مربوط به افزایش ارزش افزوده بیش از افزایش سهم اشتغال در این بخش می‌باشد.

۱۶ - افزایش بهره‌وری در بخشهای غیرمولد اقتصاد بیش از بخشهای مولد بوده است.

۱۷ - تعداد کل واحدهای بازرگانی در کشور از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ تقریباً دوبرابر شده است.

۱۸ - بیشترین تعداد واحدهای بازرگانی در کل دوره، متعلق به واحدهای خرده‌فروشی بوده لیکن سهم واحدهای عمده‌فروشی بتدریج در حال افزایش بوده است.

۱۹ - پراکندگی واحدهای بازرگانی در استانهای مختلف کشور به‌عنوان شاخصی از نابرابری توزیع امکانات و منابع کشور نیز می‌تواند جالب توجه باشد. بیشترین تعداد واحدهای بازرگانی متعلق به استان تهران و

کمترین آن متعلق به استان کهگیلویه و بویراحمد بوده است. پراکندگی مزبور علی‌رغم افزایش تعداد واحدهای بازرگانی در سال ۱۳۶۵ با تغییرات اساسی مواجه نمی‌گردد.

۲۰ - سهم مناطق شهری از واحدهای بازرگانی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ افزایش یافته است.

۲۱ - سهم مناطق روستائی از واحدهای بازرگانی طی دوره مذکور کاهش نشان می‌دهد.

۲۲ - رشد تعداد واحدهای بازرگانی در مناطق شهری بیش از دوبرابر واحدهای بازرگانی در مناطق روستائی بوده است.

۲۳ - هم در مناطق شهری و هم در مناطق روستائی سهم واحدهای عمده‌فروشی از تعداد کل واحدهای بازرگانی موجود افزایش یافته و این افزایش در مناطق شهری بیشتر بوده است. این افزایش با کاهش سهم واحدهای خرده‌فروشی جبران شده است.

۲۴ - رشد دوره و رشد متوسط سالیانه تعداد انواع واحدهای بازرگانی در مناطق شهری همواره بیش از مناطق روستائی بوده است. این ارقام معمولاً تا دوبرابر اختلاف نشان می‌دهند.

۲۵ - تقریباً در سراسر کشور تعداد واحدهای بازرگانی در برابر افراد افزایش یافته و به عبارتی برای تعداد کمتری از جمعیت یک واحد بازرگانی بوجود آمده است. در مناطق روستائی برای تعداد بیشتری از جمعیت یک واحد بازرگانی وجود داشته

است.

بازرگانی داخلی زیرزمینی بزرگ و قابل ملاحظه را می‌کند که تا زمانیکه زیرزمینی است آمار و اطلاعات دقیقی نیز از آن در دسترس نیست ولی می‌دانیم که وسعت آن طی دوره مورد مطالعه بیشتر شده است و سهم عمده‌ای از درآمد شاغلین، بهره‌وری و .. اقتصاد زیرزمینی کشور را بخود اختصاص می‌دهد، با اینحال بایستی آنرا از نظرها پنهان نداشت.

بررسی نتایج فوق با توجه به تأثیرات آنها و پیش‌بینی‌های برنامه پنج‌ساله در این مورد و نهایتاً ارائه پیشنهادات مربوطه، مباحث مقاله دیگری را تشکیل می‌دهند که بعداً از نظر خوانندگان محترم خواهد گذشت.

۲۶- در حالیکه کلیه بخشهای اقتصادی به بخش بازرگانی وابسته هستند، بخش بازرگانی به تعداد محدودی از بخشها نیازمند می‌باشد. سهم داده‌های بخش بازرگانی به دیگر بخشها نقش قابل توجهی در کل ستانده‌هایشان ایفا می‌نماید.

۲۷- در مجموع، بخش بازرگانی مقدار بیشتری داده در اختیار دیگر بخشها قرار می‌دهد در حالیکه مقدار کمتری از دیگر بخشها می‌ستاند.

۲۸- بازرگانی داخلی منحصر و محدود به ارقام ذکر شده در این بررسی نیست و حقایق موجود جامعه، حکایت از وجود یک

منابع و مآخذ:

- مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سال ۱۳۵۶، تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۵۷.
- مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سال ۱۳۶۶، تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۷.
- مرکز آمار ایران. سالنامه آماری سال ۱۳۶۷، تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۸.
- وزارت برنامه و بودجه، گزارش عملکرد بخش بازرگانی در سال ۱۳۶۶، تهران: وزارت برنامه و بودجه،

بین‌دان.